

A.MANSUROV, D.KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan 6-nashri

O‘zbekiston Xalq ta’limi vazirligi
tomonidan tasdiqlangan

G‘afur G‘ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2020

UO‘K 372.878(075)
KBK 85.31
M24

Taqrizchilar:

Shermat Yormatov – “Bulbulcha” bolalar xorining badiiy rahbari, O‘zbekiston xalq artisti, professor

Akmal Utayev – O‘zbekiston davlat Konservatoriyasi huzuridagi Iqtidorli bolalar akademik litseyining dirijyorlik fani katta o‘qituvchisi

Fayziyeva Feruza – Toshkent shahar Uchtepa tumanidagi 4 - umumiy o‘rta ta’lim maktabining “Musiqqa madaniyati” fani o‘qituvchisi

Qo‘lingizdagi “Musiqqa” darsligi Respublikamiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarning 5-sinf o‘quvchilari uchun Davlat ta’lim standarti asosida yaratilgan. Undan joy olgan nazariy va amaliy materiallar hamda kuy va qo‘shiqlar o‘quvchilarni musiqqa san’atining ba’zi janrlari bilan yaqindan tanishtiradi. Ularni milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ulari asosida tarbiyalaydi.

Mansurov A., Karimova D.

Musiqqa: 5-sinf uchun darslik. Qayta ishlangan 6-nashri. - T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. – 96 b.

I. Muallifdosh.

*“Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari
hisobidan chop etildi”*

UO‘K 372.878(075)
KBK 85.31я721

ISBN 978-9943-03-622-2

© **Avaz Mansurov, Dildora Karimova.**
© **G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa
ijodiy uyi, 2020**

SO‘ZBOSHI

Aziz o‘quvchilar! Sizlarga mo‘ljallangan 5-sinf “Musika” darsligi oldingi darsliklardan butunlay farq qiladi. Bu darslik Mustaqillik sharofati bilan yangi o‘quv dasturi asosida yaratildi. Undagi mavzular sizlarga milliy o‘zbek xalq cholg‘u asboblari, kuy va qo‘shiqlari, o‘zbek raqs san‘ati, jahon musiqa madaniyati durdonalari haqida ma‘lumot beradi. Mustaqil O‘zbekistonimiz qisqa vaqt ichida juda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Katta-katta bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi.

Xalq ta‘limi, sport, san‘at sohasidagi yutuqlarimizga bir nazar tashlaylik. Mustaqil O‘zbekistonimizga bag‘ishlab yaratilgan yangi asarlar, kuy va qo‘shiqlar butun jahon bo‘ylab qanot yozib, yoshlarimizni milliy g‘oya va milliy istiqloq ruhida tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Ishonamizki, qo‘lingizdagi darslik Vatan tuyg‘usini qalbingizga singdirib, musiqa haqidagi bilimlaringizni oshirishga xizmat qiladi.

Mualliflar

... Musika insonni sehrlaydi, ezgulikka, mehr-shafqatga, muhabbatga, shirin orzularga undaydi, yomon yo‘ldan qaytaradi, o‘ynatadi, yig‘latadi, kuldiradi.

... Musika inson hayotiga ko‘makdosh, hamroh.

... Musiqani yorug‘likka, yonib turgan chiroqlarga o‘xshatish joiz.

Avaz Mansurov

Shartli belgilar:



— savol va topshiriqlar



— musiqa savodi



— Sinf fonotekasidan
namuna tinglang



— QR-cod

I-CHORAK

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI

1-2-dars. ORKESTR. ORKESTR TURLARI HAQIDA. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI VA UNING DAMLI CHOLG‘ULAR GURUHI

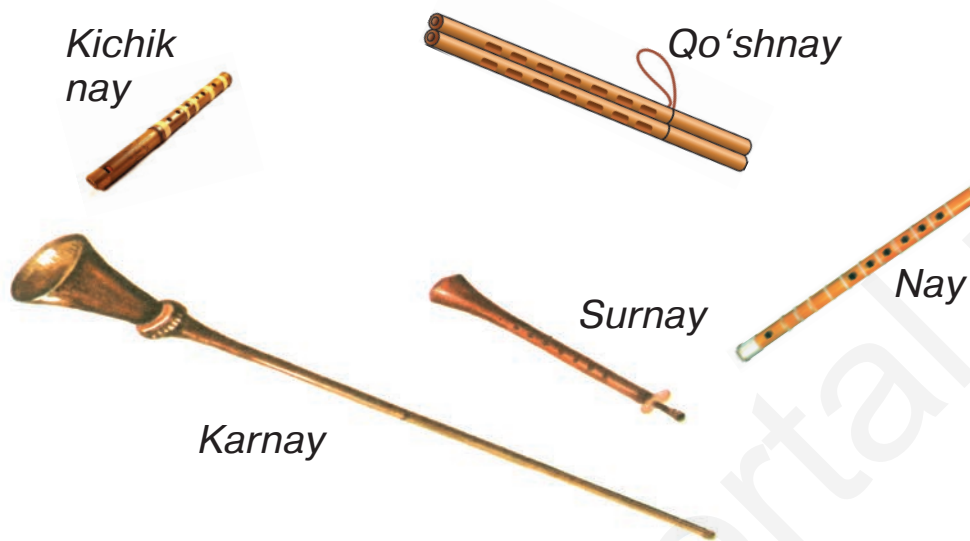
Orkestr – turli cholg‘u ijrochilari guruhlaridan tuzilgan katta jamoa bo‘lib, ko‘rsatilgan tarkib uchun yaratilgan musiqa asarini ijro etadi. Hammamiz biladigan kichik ansambllardan farqi shundaki, ularda sozandalar soni ko‘p bo‘lib, bir necha guruhdan tashkil topadi. Orkestrlar cholg‘ular tarkibiy tuzilishiga ko‘ra turlicha bo‘ladi:

Simfonik orkestr, damli cholg‘ular orkestri, torli cholg‘ular orkestri, estrada orkestri, o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri shular jumlasidandir.

Ta‘kidlash lozimki, hamma xalqlarning ham o‘z cholg‘ularidan tuzilgan orkestri bo‘lishi mumkin. Sanab o‘tilgan orkestrlardan tashqari tarkibi kamaytirilgan **kamer** (kichik) orkestrlar ham uchrab turadi.

Uzoq davrlardan beri xalqimiz o‘rtasida keng tarqalgan sozlarimizdan 1936-yilda birinchi xalq cholg‘ulari orkestri tuzilgan. Cholg‘ularimizdan ba‘zi birlari temperatsiya qilinib (ya‘ni bir xil sozlanishga yaqinlashtirilib), katta-kichik turlari ishlab chiqildi. Bularga katta-kichik nay, katta-kichik g‘ijjaklar, changlar, ruboblar, dutorlarni kiritish mumkin.

Bunday orkestr uchun O‘zbekiston kompozitorlari yangi asarlar ijod qilishdi, xalq kuylarini qayta ishlashdi, jahon mumtoz kompozitorlarining asarlarini moslashtirishdi.



O'zbek xalq cholg'ulari orkestri 5 ta guruhdan tuzilgan bo'lib, birinchisi damli cholg'ular guruhidir. Damli cholg'ular guruhiga – kichik nay, naylar, qo'shnaylar, surnaylar, kezi kelganda, karnaylar ham kiritiladi.

□ Sinf fonotekasidan "O'zbek xalq cholg'ulari orkestri" ijrosida Sayfi Jalilning "Qalbimda" kuyini tinglang.



O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MADHIYASI



Abdulla Oripov so'zi

Mutal Burhonov musiqasi

Tantanavor *f*

1. Ser - qu - yosh, hur o' - kam, el-

ff

ga baxt, na - jot, Sen o'-zing do'st-lar - ga yo'l-dosh, meh-ri-

p

bon! Meh-ri - bon! Yash - na - gay to a - bad il-

f

mu fan, i - jod, Shuh-ra - ting por- la - sin to - ki bor ja-

Naqarot:

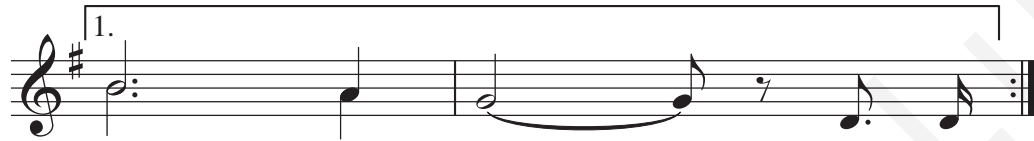
hon! Ol - tin bu vo - diy - lar - jon O'z - be - kis-

ff

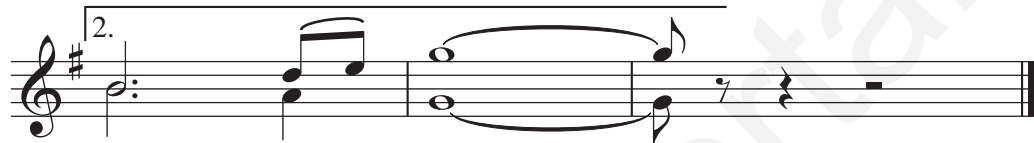
ton, Aj - dod - lar mar - do - na ru - hi sen - ga yor! U - lug'



xalq qud - ra-ti jo'sh ur - gan za - mon, O - lam - ni mah - li - yo ay - la -



gan di - yor! 2. Bag' m- ri



gan di - yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

N a q a r o t :

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

N a q a r o t :

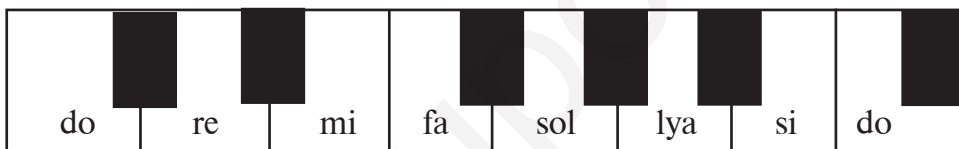
Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!



MUSIQIY TOVUSHLARNING YARATILISHI

Tovushlar tabiatda ikki xil bo'ladi: shovqinli tovushlar va musiqiy tovushlar. Jismlar urilishi yoki musiqiy cholg'u ijrosi sabab havoda to'liqlanish hosil bo'lib, yon-atrofga tovushlar taraladi. Ular aniq balandlikka ega bo'lgan tovushlarga va balandligi noaniq tovushlarga ajraladi.

Musiqiy tovushlar baland-pastligi, uzun-qisqaligi, tembri va kuchi bilan bir-biridan farqlanadi. XI asrdan boshlab butun dunyoga musiqiy tovushlar pog'onalarining nomlanishi – DO, RE, MI, FA, SOL, LYA, SI bo'lib tarqalib ketgan. Piano klavishlarining bo'lagida va nota qatorida ko'rinishi quyidagicha:



?! Savol va topshiriqlar

1. Orkestr nima va uning qanday turlari bo'ladi?
2. Birinchi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri qachon tashkil topgan?
3. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri nechta guruhdan iborat?
4. Damli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?
5. O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasini kuylab, mualliflarini qisqacha ta'riflab bering.
6. Musiqiy tovushlarning yaratilishi haqida nimalarni bilasiz?

3-dars. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRNING TORLI-URMA VA MIZROBLI CHOLG‘ULAR GURUHI

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-urma va mizrobl cholg‘ular guruhlari partituraga damli cholg‘ular guruhidan so‘ng pastdagi nota qatorlarini birlashtirib joylashtiriladi.

Torli-urma cholg‘ular guruhiga I va II changlar kiradi, ular alohida qatorlarga yoziladi.

Sanab o‘tilgan guruhlar, cholg‘ular yakka va qo‘shilishib asosiy kuyni ijro etishi bilan birga, yo‘ldosh (2-darajali) kuy yo‘llari va usul-garmoniya ko‘rinishlarida jo‘r bo‘lishlari ham mumkin.



Mizrobl (tirnab chalinadigan) va chertma torli cholg‘ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi. Unga prima ruboblari,



qashqar ruboblari, afg'on ruboblari, dutorlar, dutor-baslar, dutor-kontrabaslar kiradi va alohida qatorlarga yoziladi.



Sinf fonotekasidan "O'zbek xalq cholg'ulari orkestri" ijrosida Mustafu Vafoyevning "Poema" asarini tinglang.



AZIZ USTOZLAR

To'liqin she'ri

Sobir Boboyev musiqasi

♩ Mayin



Do- im a - ziz hur-ma-tin-giz, U- nut-may-miz

Naqarot:



meh-na-tin-giz. Jo-na-jon-lar, meh-ri-bon-lar, a- ziz, a - ziz

us - toz - lar, us - toz - lar. Bo - shi - miz - ni
 si - la - din - giz, Biz - ga oq yo'l ti - la - din - giz.
 Jo - na - jon - lar, meh - ri - bon - lar,
 A - ziz us - toz - lar, lar.

Doim aziz hurmatingiz,
 Unutmaymiz mehnatingiz.

Naqarot:

Jonajonlar, mehribonlar,
 Aziz ustozlar.

Boshimizni siladingiz,
 Bizga oq yo'l tiladingiz.

Naqarot

Sizlar bizning baxtimizsiz,
 Dillardagi ahdimizsiz.

Naqarot

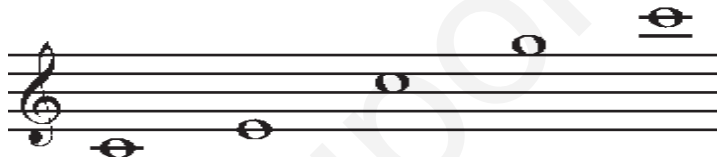
Sizga izzat, sizga hurmat,
 Yosh qablarda bo'ling har vaqt.



MUSIQADA KALITLAR

Musiqada 10 ta kalit bor. Ular cholg‘u sozlari va inson ovozi yangrash balandligini notaga olishda yoki ijro etib berishda katta qulayliklar yaratadi. Keng tarqalgan, hamma bilishi kerak bo‘lgan kalitlar 2 ta – S k r i p k a kaliti va B a s kaliti.

Skripka kaliti 1-oktavadagi “sol” notasini ko‘rsatadi:



Savol va topshiriqlar

1. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-urma va mizrobli cholg‘usini toping.



1.



2.



3.

2. Mustafu Bafoyevning “Poema” sidan eslab qolingani biror ohangni xirgoyi qilib bering.

3. Musiqada nechta kalit bor? Keng tarqalganlari qaysilar?

4. “Aziz ustozlar” qo‘shig‘ini birgalikda kuylab, yaxshi o‘rganib oling.

4-dars. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRINING TORLI-KAMONLI CHOLG‘ULAR GURUHI

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-kamonli cholg‘ular guruhiga I, II G‘ijjaklar, G‘ijjak – altlar, Qobuz – baslar, Qobuz – kontra-baslar kirgan va ular 5 ta nota chizig‘ini egallab, partituraning eng pastki qismidan joy olishgan. Sanab o‘tilgan cholg‘ular asarning asosiy kuy - ohangini ijro etish bilan birga yo‘ldosh ohanglar va usul – garmoniya ko‘rinishlarida jo‘r bo‘lishlari ham mumkin.



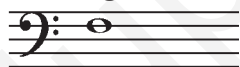
Sinf fonotekasidan Farhod Alimovning “Shodiyona” asarini tinglang.





NOTALARNING BAS KALITIDA JOYLASHUVI

Bas kaliti kichik oktavadagi “fa” notasini ko‘rsatadi:



Yuqori tovushlar yangrashi skripka kalitida, past tovushlar yangrashi bas kalitida yoziladi:



Do re mi fa sol lya si do



Savol va topshiriqlar

1. O‘zbek xalq cholg‘ular orkestri qanday jamoa?
2. O‘zbek xalq cholg‘ular orkestrining torli-kamonli cholg‘ular gu-ruhiga qanday sozlar kiritilgan?
3. Bas kaliti qaysi oktavadagi “fa” notasini ko‘rsatadi?
4. Bas kaliti qanday yoziladi?

5-dars. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRINING ZARBLI CHOLG‘ULAR GURUHI

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining zarbli cholg‘ular guruhida doira, nog‘ora, qayroq, safoyil kabi o‘zbek xalq cholg‘u sozlari bilan birga Yevropa sozlari – litavralar, baraban, tarelka kabilarni ham uchratish mumkin.

Kompozitorlar va orkestr uchun cholg‘ulashtiruvchi mutaxassislar partiturasini yozilayotgan asar xarakteriga, obraziga qarab zarbli cholg‘ularni tanlashadi. Masalan: to‘yni aks ettiruvchi asarlarda nog‘ora, qo‘shiqalarda doira, xorazmcha raqsda qayroq, uyg‘urcha kuyda safoyil ishlatilsa ayni muddao bo‘ladi. Yevropa cholg‘ulari ham yangrayotgan musiqani yanada boyitadi.



1. Doira, 2. Qayroq 3. Nog‘ora
4. Safoyil



Sinf fonotekasidan O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri ijrosida To‘lqin Qurbonovning “Sevinch” asarini tinglang.





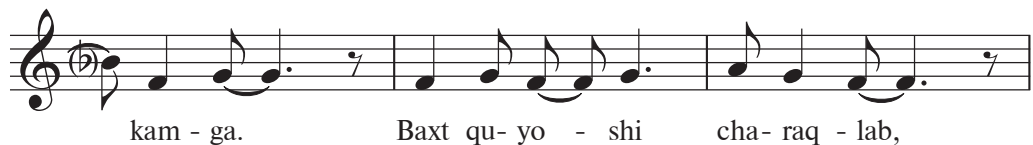
OLTIN KUZ QO'SHIG'I

Normurod Narzullayev she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Quvnoq

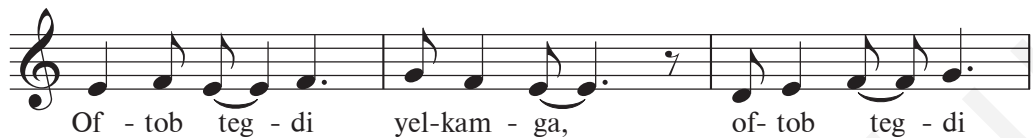
1. Ko'r-kam o'l-kam sha - mo - li, Shod-lik-dan quv-nar yu-
rak. E - sar me - zon sha- mo - li,
Kuz-dan be-rib u da- rak. Kuz-dan be - rib u da-rak.
Til - lo rang - li yap- roq - lar
Yer- ga qa- lin to' - ki - lar. Qay - nar ti- niq
bu-loq - lar, Qalb-da or -zum u-sha - lar. Ol - tin ku-
zim, ol - tin kuz, Xush ke- lib - san o'l-



kam - ga.

Baxt qu- yo - shi

cha- raq - lab,



Of - tob teg - di

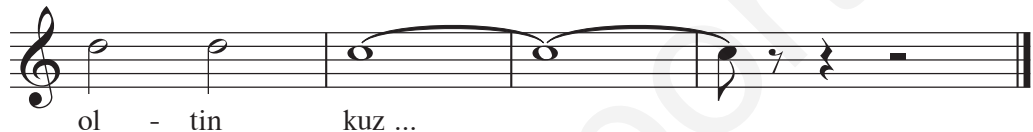
yel-kam - ga,

of- tob teg - di



yel - kam - ga.

Xush ke - lib - san,



ol - tin

kuz ...

2. Bog'da ter to'kar bog'bon,
Hosilini teradi.
Dalada bobodehqon
G'allasini o'radi.

To'kin bo'lsa dasturxon,
Kuy-qo'shiq ham yarashar.
Bulbullar sho'x g'azalxon,
Tinch bo'stonda sayrashar.

Naqarot

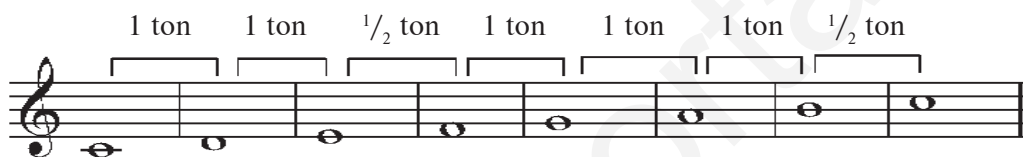




MUSIQADA LAD VA TONALLIK TUSHUNCHALARI

Musiqiy tovushlar turlicha baland-pastlikka ega ekanligini bilib olgansiz. Lad deb tovushqator pog'onalarining o'zaro ma'lum bir munosabatiga aytiladi.

Musiqada xalq lادلari bilan bir qatorda "Major" va "Minor" deb ataluvchi lادلar keng ommalashgan. Ular turlicha xarakterga ega. Agar major ladi biroz kuchli, aniq va xush kayfiyatli bo'lsa, minor ladi aksincha, mayin, yumshoq va mungli sado beradi. Lad musiqiy asar xarakterini belgilashda ham muhim omildir.



Tuzilishlari: Major – 1 ton, 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1, 1/2 ton

Minor – 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1/2, 1, 1 ton

Ajrata bilish, asosan, I–III bosqichlar oralig'i tonlari yig'indisiga qarab belgilanadi: majorda– ikki ton, minorda– bir yarim ton.

Tonallik deb major yoki minor ladini aniq bir notadan tuzilishiga aytiladi. Masalan: do major, lya minor, sol major, mi minor va hokazolar.



?! Savol va topshiriqlar

1. Zarbli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?
2. T.Qurbonovning "Sevinch" asarini tinglab, qaysi zarbli cholg'ular jarangini anglab oldingiz?
3. Musiqada lad va tonallik deganda nimani tushunasiz?
4. "Oltin kuz" qo'shig'ini birgalikda kuylab, yaxshi o'rganib oling.

6-dars. SIMFONIK ORKESTR VA UNING TORLI-KAMONLI CHOLG'ULAR GURUHI

Simfonik orkestr–orkestr turlari ichida butun dunyoga keng tarqalganligi bilan barchaga ma'lum. Uning tarkibiga kiradigan cholg'ular va ijro yo'nalishlari asosan XVIII asrda shakllangan. Nemis kompozitori – Y.Gaydn, V.Motsart, Lyudvig Van Betxoven, rus kompozitori Pyotr Ilich Chaykovskiy, o'zbek kompozitori Mirsodiq Tojiyevlar simfonik orkestr uchun yuksak ijod namunalarini yaratib, simfoniya, konsert, poema, uvertyura kabi janrlardagi asarlarni yozib qoldirishdi. Bu orkestr uchun ko'plab yangi avlod kompozitorlari ham namunali asarlar yaratib kelmoqdalar.

Simfonik orkestrda cholg'ular 4 guruhga bo'linadi va partiturada yuqoridan pastga quyidagicha joylashadi:

- Yog'och damli cholg'ular;
- mis damli cholg'ular;
- urma-zarbli cholg'ular;
- torli-kamonli cholg'ular.

Torli-kamonli cholg'ular guruhi – orkestrning eng asosiy guruhi hisoblanadi. Bu guruhga I, II skripkalar, alt, violonchel, kontra-baslar kiradi va ular 5 ta nota qatorlarini egallab, partituralarning eng pastki qismidan joy olgan. Sanab o'tilgan cholg'ular asarining asosiy kuy yo'llarini ijro etish bilan birga yo'ldosh ohanglar va usul-garmoniya ko'rinishlarida jo'r bo'lishlari ham mumkin.



Sinf fonotekasidan To'lqin Qurbonovning "To'yona", Mirxalil Mahmudovning "Muhammasi ufor" asarlarini tinglang.





Skripka



Violonchel



Kontrabas



Alt





MUSIQADA DINAMIK BELGILAR

Kuy-ohang, qo'shiqlar ijrosi yoqimli bo'lishi yoki biror musiqiy obraz ta'sirini boyitib, tinglovchilarga eshittirish uchun musiqada dinamik belgilar qo'llaniladi. Tovush qanday kengaytirilishini ko'rsatuvchi, italyanchadan olingan bu belgilar nomlanishi va ma'nosini butun dunyo musiqalari bir xil tushunadilar.

*Aziz o'quvchilar ! Avvalgi sinflarda dinamik belgilardan **p, f** bilan tanishgan edingiz, endi esa ushbu belgilardan qolganlarini o'rganamiz.*

Dinamik belgilar quyidagicha yoziladi va talaffuz qilinadi:

p (piano) – kuchsiz, ohista;


pp (pianissimo) – juda kuchsiz;

mp (metso piano) – kuchsizroq;

f (forte) – kuchli, qattiq;

ff (fortissimo) – juda kuchli;

mf (metse forte) – kuchliroq.

 (crescendo) – kuchaytirib borish, qisqa italyanacha yozilishi – “cresc”;

 (diminuendo) – kuchsizlantirib borish, qisqa italyanacha yozilishi – “dim”.

?! Savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestr va uning tarkibiga kiruvchi cholg'u guruhleri haqida gapirib bering.
2. Simfonik orkestr uchun yoziladigan asar janrlarini bilasizmi?
3. Qaysi kompozitorlar simfonik orkestr uchun yuksak ijod namunalarini yaratishgan?
4. Torli-kamonli cholg'ular guruhi qaysi cholg'ulardan tashkil topgan?
5. “Oltin kuz” qo'shig'ini ifodali kuylab bering.
6. Musiqada uchraydigan dinamik belgilarni so'zlab, tushuntirib bering.

7-8-dars. SIMFONIK ORKESTRNING YOG‘OCH VA MIS DAMLI CHOLG‘ULAR GURUHI

Dunyoda puflab chalinadigan cholg‘ularning turi ko‘p. Simfonik orkestrga kiritilgan bunday cholg‘ular ikki turga – y o g ‘ o c h va m i s damli cholg‘ularga ajratiladi.

Yog‘och damli cholg‘ular guruhiga fleytalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi. Bu guruh ijrosi uchun musiqa partituraning eng yuqoridagi nota yo‘llariga yoziladi.

Mis damli cholg‘ular guruhiga valtornalar (ko‘pincha 4 ta), trubalar (2 ta), trombonlar (3 ta) va tuba (1 ta) kiradi.



Sinf fonotekasidan Mirsodiq Tojiyevning 3-simfoniyasidan parcha tinglang.



Fleyta



Goboy



Klarnet



Fagot



Valtorna



Truba



Tuba



Trombon



BOLALARNING KO‘ZLARI

Qambar Ota she'ri

Muhammad Otajonov musiqasi

Allegro



Dun - yo - da eng sof, ti - niq,



Nur - lar ich - ra eng yo - niq. Ko' - rar rav -



shan va a - niq, Bo - la - lar - ning -

ko'z - la - ri. Is - siq - dir yul - duz - la - ri,
 Naqsh ol - ma - day yuz - la - ri.
 Yol - g'on ayt - mas so'z - lar - ni
 Bo - la - lar - ning ko'z - la - ri,
 Bo - la - lar - ning
 ko'z - la - ri.

Dunyoda eng sof, tiniq,
 Nurlar ichra eng yoniq.
 Ko'rar ravshan va aniq,
 Bolalarning ko'zlari.

Tinchlik bo'lsin mustahkam,
 G'am ko'rmasin biron dam.
 Yashnab kulsin chinakam
 Bolalarning ko'zlari.

Naqarot:

Issiqdir yulduzlari,
 Naqsh olmaday yuzlari.
 Yolg'on aytmas so'zlarni
 Bolalarning ko'zlari.

Naqarot:

Issiqdir yulduzlari,
 Naqsh olmaday yuzlari.
 Yolg'on aytmas so'zlarni
 Bolalarning ko'zlari.

Vatanim deb charaqlar,
Xalq baxtidan yaraqlar.
Doim do'stni so'roqlar
Bolalarning ko'zlari.

Naqarot:
Issiqdir yulduzlari,
Naqsh olmaday yuzlari.
Yolg'on aytmas so'zlarni
Bolalarning ko'zlari.



NOTA CHO'ZIMLARINI UZAYTIRUVCHI BELGILAR

Nuqtali nota

Ohanglar rang-barang chiqishi uchun kompozitorlar quyidagi ayrim notalar cho'zimini "nuqtalar" yordamida uzaytiradilar.

Nuqtalar (·) yordamida nota teng yarmiga uzayadi; yanada tushunarli bo'lishi uchun sonlar bilan ko'rsatish ham mumkin:

$$\circ (4 \text{ chorak}) - \circ \cdot (6 \text{ chorak}) = 4 + 2 = 6$$

$$\downarrow (2 \text{ chorak}) - \downarrow \cdot (3 \text{ chorak}) = 2 + 1 = 3$$

$$\downarrow (1 \text{ chorak}) - \downarrow \cdot (3 \text{ nimchorak}) = 1 + 0,5 = 1,5$$

$$\downarrow \cdot = \downarrow + \downarrow \cdot = \downarrow \cdot \cdot$$

$$\downarrow \cdot = \downarrow + \downarrow \cdot = \downarrow \cdot \cdot$$

?! Savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestr tarkibiga kiruvchi yog'och va mis damli cholg'ular guruhlariga qaysi sozlar kiradi?
2. Mirsodiq Tojiyevning 3-simfoniyasidan tinglangan parchada qanday damli cholg'ular sadosi yangradi?
3. O'rgangan qo'shiqni duet va trio bo'lib kuylab bering. Shu qo'shiq mualliflarini bilasizmi?
4. Nota cho'zimlarini uzaytiruvchi qanday belgilar bor va ular nima uchun ishlatiladi?

9-dars. SIMFONIK ORKESTRNING ZARBLI CHOLG'ULAR GURUHI

Simfonik orkestrning zarbli cholg'ular guruhida 20 dan ortiq butun dunyoga tarqalgan urma-zarbli cholg'ular ishlatilishi mumkin. Lekin litavralar, baraban, tarelka kabi cholg'ular hamisha ishlatiladi.

Musiq a'zbekona yangrashi uchun O'zbekiston kompozitorlari nog'ora va doiralarni mohirona ishlatishlari qulog'imizga singib ketgan. Bu ohanglarda o'zgacha zavq bor.





Sinf fonotekasidan Avaz Mansurovning “Navro‘z bayramiga!” uvertyurasini tinglang.



CHUMOLI

R.Is'hoqov she'ri

Alisher Rasulov musiqasi

Sho‘x, quvnoq

Chu-mo - li, chu-mo - li - Char-chash ni - ma bil - may - di.
 Chu-mo - li, chu-mo - li - Meh - nat qi - lib tin - may - di.
 Don yi - g'ib tol - mas ish - dan - Chu-mo - li, chu-mo - li.
 Muh-toj bo'l-may-di qish-da - Chu-mo-li, chu-mo-li. Hur-mat-la-shar
 bir - bi - rin, Ha-lol-lik no-ni shi - rin.

Naqarot:

Chumoli, chumoli –
 Charchash nima bilmaydi.
 Chumoli, chumoli –
 Mehnat qilib tinmaydi.
 Don yig'ib tolmas ishdan –
 Chumoli, chumoli.
 Muhtoj bo'lmaydi qishda –
 Chumoli, chumoli.
 Hurmatlashar bir-birin,
 Halollik noni shirin.

Ish zavqin sezar bari –
 Chumoli, chumoli.
 Birlashib o'zar bari –
 Chumoli, chumoli.
 Hurmatlashar bir-birin,
 Halollik noni shirin.



LIGA

Liga ham nota cho‘zimlarini uzaytiruvchi belgilarga kiradi. Uning yordamida nota cho‘zimini har qancha uzaytirsam bo‘ladi.



Bunday hollarda nota tovushini 1 nafasda kuylash yoki biror cholg‘uda uzluksiz ijro etib turish zarur.

?! Savol va topshiriqlar

1. Simfonik orkestrning zarbli cholg‘ular guruhida qancha cholg‘u ishlatilishi mumkin? Doimo ishlatiladiganlari qaysilar?
2. Simfonik musiqa yanada o‘zbekona yangrashi uchun qaysi milliy cholg‘ular ishlatiladi?
3. Avaz Mansurovning “Navro‘z bayramiga!” uvertyurasini tinglab, olgan taassurotlaringizni so‘zlab bering.
4. “Chumoli” qo‘shig‘ining mualliflari kimlar?
5. “Liga” deganda nimani tushunasiz?

MUSTAHKAMLASH UCHUN TOPSHIRIQLAR 1-CHORAK

1. “ Orkestr” so‘ziga ta’rif bering.

- a) Turli cholg‘u ijrochilari guruhlaridan tuzilgan jamoa;
- b) bir xil cholg‘u ijrochilari guruhlaridan tuzilgan jamoa;
- c) dirijyorlar guruhlaridan tuzilgan jamoa.

2.Orkestrning kichik ansambllardan farqi nimada?

- a) Ularda sozandalar soni kam bo‘lib, bir necha guruhdan tashkil topadi;
- b) ularda sozandalar soni ko‘p bo‘lib, bir necha guruhdan tashkil topadi;
- c) ularda sozandalar soni ko‘p bo‘lib, bir guruhdan tashkil topadi.

3. Qanday cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi?

- a) Mizrobli cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi;
- b) torli-kamonli cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi;
- c) zarbli cholg'ular guruhi eng katta guruh hisoblanadi.

4. Oktavalar nechtadan musiqiy tovushlar pog'onasini o'z ichiga olgan?

- a) 7 ta;
- b) 8 ta;
- c) 4 ta.

5. Yog'och damli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?

- a) Fleytalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi;
- b) barabanlar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi;
- c) valturnalar, goboylar, klarnetlar va fagotlar kiradi.

6. Mis damli cholg'ular guruhiga qaysi cholg'ular kiradi?

- a) Valtornalar, trubalar, trombonlar, tubalar kiradi;
- b) goboylar, trubalar, trombonlar, tubalar kiradi;
- c) klarnetlar, trubalar, trombonlar, tubalar kiradi.

7. Dinamik belgilarning nomlarini aniqlang.



II CHORAK

XOR SAN'ATI MUSIQADA VOKAL – SIMFONIK JANRLAR

1-2-dars. XOR JAMOALARINING TUZILISHI VA TURLARI

Har qanday badiiy ijrochilik jamoasi o'rnatilgan qonun-qoidalarga asoslangan holda tuziladi. Xor jamoalari ham qoidalarga muvofiq bir necha turga bo'linadi. Faqat erkaklardan tuzilgan xor – *erkaklar xori*, faqat xotin-qizlardan tuzilgan xor – *xotin-qizlar xori* deb ataladi. Erkaklar va xotin-qizlardan tuzilgan xorga *aralash xor* deyiladi. Faqat bolalardan tuzilgan xor esa *bolalar xori* deb nomlanadi. Bolalar xori aralash xorda ham ishtirok etishi mumkin.

Xor – *ko'p ovozda kuylovchi katta jamoadir*. Xor jamoalari xor asarini orkestr yoki cholg'ular jo'rligida ijro qiladilar. Cholg'ular jo'rligisiz, faqat o'z ovozlari kuylovchi xor jamoasi *kapella* deyiladi. Kapella ijrosi uchun yozilgan xor asari *a'kapella* deb ataladi.

Xor qatnashchilarining soni 20–30 tadan boshlab, ayrim holdalarda 1000 va undan ortiq kishi bo'lishi ham mumkin. *Kamer xor*, *Katta xor*, *Yig'ma xor* deb, asosan xor qatnashchilarining soniga qarab aytiladi.

Xor jamoalarining sahnaga chiqishi, shovqinsiz joylashishi va chiqib ketishini dars jarayonida o'quvchilar yordamida amalda ko'rsatib berish mumkin:

Sahnaga chiqayotganda avval 1-qator chiqib turib oladi, so'ng qolgan qatorlar joylashadi.

Sahnanan chiqib ketayotganda 1-qator bir qadam oldinga surilib, qolgan qatorlarning tartibli chiqib ketishini kutib turadi. Bu – sahna madaniyati deyiladi.



Sinf fonotekasidan Darvin Omonullayevning G'.Komilov she'riga yozilgan "Childirma chalay" qo'shig'ini tinglang.





“Yomg‘ir yog‘aloq”

F. Shoxismoil she‘ri,

B. Umidjonov musiqasi

Allegretto

f
Yom-g‘ir yog‘, yo-g‘a - qol

p
La-la-la-la-la, la - la - la-la-la, la - la - la-la-la, la - la-la-la-la,

chaq-mo-g‘ing-ni cha-qa qol. La - la-la - la-la, la - la,

f
La - la - la-la-la, la - la-la-la-la, Qo‘-zi - qo - rin to‘p-to‘p-to‘p,

p
La - la-la - la-la, la - la. Biz te-ray-lik ko‘p-ko‘p-ko‘p.

f
Yer-ga tush-sin os - mon-dan. Biz te-ray-lik ko‘p-ko‘p-ko‘p.

f
Yom-g‘ir yog‘ yo - g‘a qol, da-la qir-ga o - qa-qol.

La - la - la - la - la, la-la-la - la - la, la - la - la-la-la, la

O't-ko'-kar-sin mo'l-mo'l, o-chi-la-qol - sin-tez-tez chuchmomayu
 la - la - la. la - la - la - la - la. Chuchmomayu

qo-qi-gul chuch-mo-ma-yu qo-qi-gul, la-la-la-la-la-la la-la-la-gul...
 qo-qi-gul chuch-mo-ma-yu qo-qi-gul, chuch - mo - ma - gul

yom-g'ir yog' yo-g'a - qol
 La - la - la - la - la, la - la - la - la - la, la - la - la - la - la, la - la - la - la - la,

Sut-su-ving - ni so-g'a - qol. la - la - la - la - la, la - la
 La - la - la - la - la, la - la - la - la - la, ko'-kar - sin bug'-do-yi-miz,

Meno mosso

f

la - la - la-la-la, la - la. Non pi-shir - sin o - yi - miz
biz-ga katta-kon kul - cha. Non pi-shir - sin o - yi - miz

mf

yom-g'ir yog',
yo-g'a-qol,
Yom-g'ir yog',
yo-g'a-qol !



gliss.
gliss.

3
3



FERMATA



Fermata¹ nota va pauzalarning uzunlik miqdorini 1,5-2 barobargacha cho‘zish uchun qo‘llaniladigan maxsus belgi. U  yoki  shaklda bo‘lib no‘ta va pauzalarni ust yoki ostiga qo‘yiladi.

Allegretto



Fermataning uzunligi asarning badiiy mohiyati va umumiy xarakteriga bog‘liq bo‘ladi. Fermatalar o‘zbek milliy katta ashulalarda ham ko‘p ishlatiladi.

?! Savol va topshiriqlar



1. Xor deganda nimani tushunasiz va qanday xor turlarini bilasiz?
2. Xor san‘ati rivojiga hissa qo‘shgan va qo‘shayotgan qanday jamoalar va kompozitorlarni bilasiz?
3. Darvin Omonullayevning G‘. Komilov she‘riga yozilgan “Childirma chalay” qo‘shig‘ini tinglang.
4. Fermata deganda nimani tushunasiz?

3 -dars. XOR IJROSI UCHUN XALQ QO‘SHIQLARINI MOSLASHTIRISH

Professional kompozitorlar xor uchun maxsus asarlar yaratish bilan birga xalq qo‘shiqlarini ham ko‘p ovozli qilib xor ijrosiga moslashtirishgan. XX asrning 50-yillaridayoq Mutal Burhonovning jo‘rsiz xorlari namuna darajasida e‘tibor qozongan. Bu o‘rinda uning “Yorlarim”, “Endi sendek”, “Bibigul”, “Sari ko‘hi baland” kabi asarlarini sanab o‘tish lozim.

Keyinchalik M. Burhonovga yelkadosh bo‘lib ko‘plab kompozitorlar xalq qo‘shiqlarini xor ijrosiga moslashtirdi. Bularga Sobir Boboyevning “Chaman ichra”, Ikrom Akbarovning “Qoyilman”, Botir Umidjonovning “Qilpillama”, Shermat Yormatovning “Boychechak”, “Chittigul”, “Qari chumchuq chaqimchi”, Mustafu Bafoyevning “Mavrigi” kabi asarlarini misol keltirish mumkin.

¹ *ital.* fermata – to‘xtash, to‘xtab turish.

 *Sinf fonotekasidan Botir Umidjonovning jo'rsiz xorga moslashtirgan "O'zgancha" asarini tinglang.* 



BOYCHECHAK
O'zbek xalq qo'shig'i
 (Jo'rsiz xor uchun)



Shermat Yormatov bolalar xori uchun moslashtirgan

Jonli, sho'xchan

p

(Chapak)

Bo - la, bo - la, bo - la bo - la,

mf *f*

bo - la, bo - la, bo - la, bo - la bo - la, bo - la, bo - la, bo - la,

bo - la, Boy - che - chak

Boy - che - cha - gim
Boy - che - cha - gim

boy - lan - di, qo - zon to' - la ay - ron - di
hil - lo - li, ham- yon ham-yon til - lo - li

Ay - ro - ning-dan ber - ma - sang, qo - zon to - vo - g'ing
Ham- ma bo - zor bir bo - zor, at - rof - la - ri

mf

vay - ron - di. Qat - tiq yer - dan qa - ta - lab chiq - qan
 lo - la - zor.

p

boy - che - chak, yum - shoq yer - dan
 chak. Boy-

yu - ma - lab chiq - qan boy - che - chak.
 che- chak,

bo - la, bo - la, bo - la, bo - la bo - la, bo - la, bo - la, bo - la

boy che - chak, Boy - che - chak.

3. Boychechakni tudilar,
Simyog'ochga osdilar,
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

Naqarot:

Qattiq yerdan qatalab
chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab
chiqqan boychechak.



BERILGAN TOPSHIRIQLARNI O'LCHOVINI ANIQLANG



Savol va topshiriqlar

1. Xalq qo'shiqlarini xor uchun moslashtirgan qaysi kompozitorlarni bilasiz? Asarlarini sanab o'ting.
2. Berilgan topshiriqlardagi o'lchovni ayting.
3. "Boychechak" qo'shig'ini kim xor uchun moslashtirgan?

	5.				
1.	■	□	□	□	□
2.	□	■	□	□	□
3.	■	□	□	□	□
4.	■	□	□	□	□

1. Musiqiy tovush.
2. Birinchi chiziq ustida joylashgan nota.
3. Yog'och damli cholg'u.
4. Torli-kamonli cholg'u.
5. Nota cho'zimini uzaytiruvchi belgi.

4-dars. XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI VA XOR UCHUN O'ZBEKISTON KOMPOZITORLARI IJODINING AHAMIYATI

Bugungi kunda O'zbekistonda xalq cholg'ularidan tuzilgan bir-talay orkestrlar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bular – “So'g'diyona” xalq cholg'ulari kamer orkestri, O'zbekiston davlat konservatori-yasi, San'at va madaniyat instituti, Respublika musiqa, san'at lit-seylari, maktablari o'quvchi va talabalaridan tuzilgan orkestrlardir.

Respublikamizdagi mavjud xor jamoalari va ular uchun yaratilgan asarlar, kompozitorlar ijodi haqidagi ma'lumotlarni siz o'tgan darslarimizda o'zlashtirib olgansiz.

Hozirgi davrda ham sanab o'tilgan jamoalar uchun kompozitorlar yangi-yangi ijod yo'nalishlarida ko'plab asarlar yaratib berishmoqda. Ular har kuni radio va televideniye to'lqinlarida, konsert zallarida yangrab turadi.

Musiqa madaniyatimizning yil sayin rivojlanib borishida xalq cholg'ulari orkestri va xor uchun O'zbekiston kompozitorlarining ijodi katta ahamiyatga ega.



Sinf fonotekasidan M. Bafoyevning “Naqshlar” (dutor va orkestr uchun) asaridan parcha tinglang.



RITM (USULLAR)

Ritm – bu ma'lum bir kuy musiqiy tovushlarining uzun-qisqa bo'lib almashinib turishidir. Har qanday kuy yoki qo'shiq ohangining o'z ritmi bor. Masalan, hammamiz yaxshi biladigan “Chamandagul” xalq qo'shig'ining ritmi quyidagicha:



O'zbek kuy va raqslarining, ayniqsa, doiramizning usullari rang-barang va murakkabdir.

5-dars. MUSIQADA VOKAL-SIMFONIK JANRLAR

Musiqā sanʼatida janrlar koʻpligini yaxshi bilasiz va sanab bera olasiz. Vokal-simfonik janrlar ham keng tarqalgan.

“Vokal-simfonik” deganda nimani tushunishimiz lozim?

“Vokal” – bu qoʻshiq aytishni anglatadi, “simfonik” degani – simfonik orkestr joʻr boʻlishini bildiradi. Qoʻshiqni yakkaxon ham, xor ham aytishi mumkin. Bunday koʻrinishda yaratilib, ijro etilayotgan asarlarning janrlarini aniq belgilash mumkin. Bular vokal-simfonik syuita, poema, qasida, kantata yoki oratoriyalarga ajratiladi.



Sinf fonotekasidan M. Burhonovning A. Oripov sheʼriy librettosiga yozgan “Alisher Navoiyga qasida” asaridan parcha yoki M. Bafoyevning “Buxoro haqida” oratoriyasidan qismlar tinglang.



OʻZBEKISTONIM

F. Shoismoil sheʼri,

Sh. Ramazonov musiqasi

Marsh



1. Koʻr-kam di-yor-san, bagʻ-ri ba-hor-san,



Keng pax-ta-zor-san, gul-la-gin, Oʻz-be-kis-to-



nim! Jo-ney, keng pax-ta-zor-san, gul-la-gin,

Naqarot :



Oʻz-be-kis-to-nim! Pax-tang ka-bi oq,

iq- bo- ling por- loq, pax-tang ka - bi oq,
 iq- bo- ling por- loq, Sharq uz- ra ma- yoq, pax-ta- kor,
 O'z - be - kis - to - nim! Sharq uz - ra ma-
 yoq, pax- ta- kor, O'z - be - kis - to - nim! Jon,
 O'z - be - kis - to - nim. O'z-be - kis - to - nim!

Tog'laringda kon –
 Ma'danga makon,
 Senga fido jon,
 Gullagan, O'zbekiston

Sen ona yurtim,
 Durdona yurtim,
 Mardona yurtim –
 Gullagan, O'zbekistonim!

Naqarot:

Paxtang kabi oq,
 Iqboling porloq,
 Sharq uzra mayoq,
 Paxtakor, O'zbekistonim!





PARTITURALAR VA KLAVIRLAR

Har qanday musiqa ohangi asar sifatida notaga tushirilgan holda, uning ko‘rinishi partitura yoki klavir shaklida bo‘ladi.

Partitura – ansambl, xor, orkestr uchun yozilgan asarlarining nota yozuvidir. Bunday jamoalarning har bir qatnashchisi birgalikda ijro etadigan ohang yo‘llari, partiturada qoidalar bo‘yicha ost-ust qilib ko‘p qatorli maxsus nota daftoriga joylashtirilgan bo‘ladi.

Klavir esa shu ansambl, xor, orkestr yoki sahna asarlari musiqasini ixcham shaklda, ovoz va fortepiano ijrosi uchun mo‘ljallab yozilgan nota ko‘rinishidir.

Moderato $\text{♩} = 68$

mp

Yakkaxon

O...

p

Xm...

Xm...

p

Xm...

Alto

Tenor

Bass

Savol va topshiriqlar

1. “Vokal simfonik” janr nima?
2. Tinglangan “Alisher Navoiyga qasida” asari sizda qanday taassurot qoldirdi?
3. Partiturada qanday qoidalar bor va ular qanday joylashtiriladi?
4. Maktabingiz musiqa sinfi kutubxonasidagi mavjud partitura va klavirlar bilan tanishib, fikr almashing.

6-7-dars. QASIDA JANRI. KANTATA VA ORATORIYALAR

Badiiy soʻz ustasi, yakkaxonlar, xor va orkestr uchun yaratilgan asarlarda biror bir ulugʻ siymo ulugʻlansa yoki Vatanni madh etib, joʻshib kuylansa, ularni qasida janrida yozilgan, deb belgilash mumkin. Kompozitor va shoir hamkorlikda yaratilajak yangi asar librettosini, yaʼni mavzuni toʻla ochib beruvchi soʻzlarni va sheʼriy matnni oldindan kelishib yozib olishadi. Soʻng kompozitor bu libretto asosida yaxlit musiqa asari – q a s i d a yaratishga kirishadi. Qasidalar koʻproq bayram va tantanalarda ijro etiladi.

Vokal-simfonik musiqa yoʻnalishida k a n t a t a janri ham keng tarqalgan. Bu janrda yaratilgan asarlarda hozirgi davr, yangi tarixning muhim voqealari aks ettiriladi. Kantatalar tantanali, lirik va epik xarakterda yozilib, bir necha qismdan iborat boʻlishi mumkin. Tugallangan maʼnoga ega qismlarini alohida-alohida ijro etsa ham boʻladi.

Oratoriya vokal-simfonik musiqaning eng yirik janri boʻlib, odatda, dramatik mavzuda yoziladi. Dramatik voqealar soʻz va musiqada sezilib tursa-da, kuylayotgan yakkaxonlar va xor sahnada harakat qilmaydi. Oratoriyaning kantatadan farqi uning hajmi jihatidan kattaligi, epik-dramatik xarakterda boʻlishi va mavzusining kengligidadir.



*Sinf fonotekasidan Gʻafur Qodirovning “Maktabjon – oftobjon” vokal-simfonik kantatasini tinglang.
M.Bafoyevning “Buxoro haqida” oratoriyasidan parchalar tinglang.*



OPPOQ QISH-EY, OPPOQ QISH

Poʻlat Moʻmin sheʼri

Anatoliy Varelas musiqasi

♩ **Mayin, ohista**

Dam ol-moq-da da-la - lar, Keng vo-diy-lar,

da-ra-lar. Fa-s(i)l zav-qi at-rof - ga, qo'-shiq bo'-lib

ta-ra - lar. Op-poq - qish-ey, op-poq-qish, Eh qor-la-ri

yum-shoq qish. Cha-na kon-ki o'y-nat - gan

Quv-noq qish-ey quv-noq qish. Tar-nov-lar-da

su-ma-lak, Ko'l-lar oy-na yax-ma-lak.

Ay-ting, ay-ting bo'l -ma -sin, Hech kim yo'l-da charx-pa

lak. Op-poq qish-ey, op-poq qish, Eh qor-la-ri

yum-shoq qish. Cha-na, kon-ki o'y-nat - gan

Quv - noq qi - shey, quv - noq qish.





Dam olmoqda dalalar,
Keng vodiylar, daralar.
Fasl zavqi atrofga
Qo'shiq bo'lib taralar.


Naqarot:

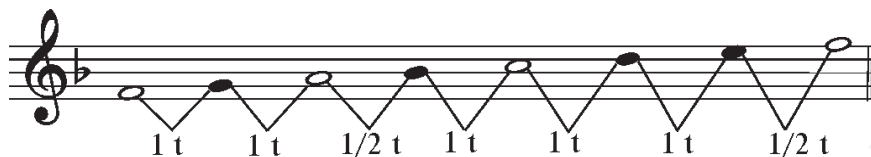
Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

Tarnovlarda sumalak,
Ko'llar oyna yaxmalak.
Ayting, ayting, bo'lmasin,
Hech kim yo'lda charxpalak.

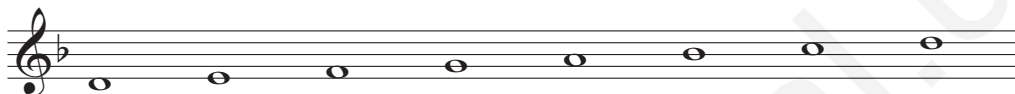
Naqarot:

Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

 **Fa major.**



Re minor.



Savol va topshiriqlar

1. Xalq qo'shiqlarini xor uchun moslashtirgan qaysi kompozitorlarni bilasiz? Asarlarini sanab o'ting.
2. Berilgan topshiriqlardagi o'lchovni ayting.

MUSTAHKAMLASH UCHUN TOPSHIRIQLAR

II-chorak

1. Xor jamoalari xor asarlarini qanday cholg'ular jo'rligida ijro qiladilar?

- a) Orkestr yoki cholg'ular jo'rligida;
- b) orkestr jo'rligida;
- c) cholg'ular jo'rligida.

2. Qanday xor bolalar xori deyiladi?

- a) Erkak va ayollardan tashkil topgan xor;
- b) bolalardan tashkil topgan xor;
- c) ayollardan tashkil topgan xor.

3. Vokal-simfonik janr deganda nimani tushunasiz?

- a) Kuy-ohangni jo'r bo'lishi;
- b) "Vokal" –bu ashula aytish, "simfonik" – simfonik orkestr jo'r bo'lishi;
- c) raqs harakatlarida jo'r bo'lishi.

4. “O‘zbekiston” qo‘shig‘ining mualliflari kimlar?

- a) Nadim Norxo‘jayev musiqasi, R.Ishoqov she‘ri;
- b) D.Omonullayeva musiqasi, N.Narzullayev she‘ri;
- c) Sharif Ramazonov musiqasi, Fayzi Shohismoil she‘ri.

5. Oratoriya – qanday janr va u qanday mavzuda yoziladi?

- a) vokal-simfonik musiqasining eng yirik janri bo‘lib, odatda dramatik mavzuda yoziladi;
- b) vokal-simfonik musiqasining eng kichik janri bo‘lib odatda dramatik mavzusida yoziladi;
- c) vokal-simfonik musiqasining eng yirik janri bo‘lib, odatda romantik mavzuda yoziladi.

6. XX asrning nechanchi yillarida Mutal Burhonovning jo‘rsiz xorlari namuna darajasida e‘tibor qozongan?

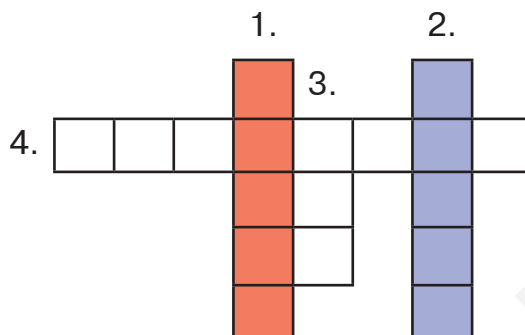
- a) 50-yillarda
- b) 60-yillarda
- c) 40-yillarda

7. Quyidagi rebusni tovush nomlarini qo‘yib o‘qing.

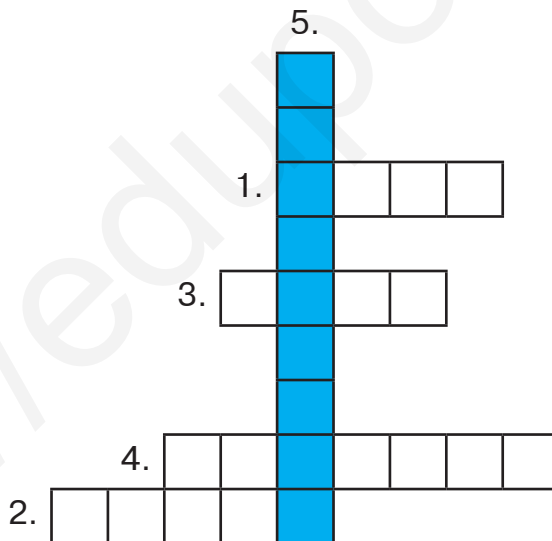


8. Quyidagi mashqda “x” ni o‘rnidagi tovush uzunligini aniqlang.





1. Kuchli, aniq va xushkayfiyatli lad.
2. Mayin, yumshoq, mungli lad.
3. Tovushqator pog'onalarining o'zaro munosabati.
4. Major va minor ladlarini aniq bir notadan tuzilishi.



1. Musiqiy tovushlarning uzun-qisqa bo'lib almashinib turishi.
2. Notani teng yarmiga uzaytiruvchi belgi.
3. Bir xil balandlikdagi notani uzluksiz ijro etish yoki kuylash.
4. Notavapauzalarning uzunlikmiqdorini 1,5-2barobar cho'zuvchi maxsus belgi.
5. Ansambl, xor, orkestr uchun yozilgan asarlarning nota yozuvi.

III CHORAK

SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI – BALET VA RAQS SAN’ATI, MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYA, BOLALAR UCHUN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

1-dars. SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI

Sahnaviy musiqa asarlariga – opera, balet, musiqli drama va komediya, operetta, bolalar uchun yaratilgan musiqli ertaklar, musiqliy tomoshalar kiradi. Vatanimizning har bir farzandi yuqorida nomlari sanab o‘tilgan janrlarda yozilgan sara asarlarni bilishi, tinglab, tomosha qilib, ularni bir-biridan ajrata olishi zarur. Bunday janrlarda yaratilgan asarlarni sahnalashtirish uchun butun dunyoda bo‘lgani kabi bizning Respublikamizda ham maxsus teatr-tomoshagohlar mavjud. Masalan, A. Navoiy nomidagi Katta Akademik opera va balet teatri, Muqimiy nomli Respublika davlat musiqli teatri, viloyat va shaharlarimizdagi Davlat teatrlari, O‘zbek va rus yosh tomoshabinlar teatrlari, Respublika va viloyat qo‘g‘irchoq teatrlari.







Sinf fonotekasidan J. Verdining "Otello" operasidan parchalar va P.Chaykovskiyning "Oqqush ko'li" baletidan parchalar tinglang.



CHEGARACHI QO'SHIG'I

Qambar Ota she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Allegro



Che-ga-ra-da soq-chi - man,

Qo'-riq-lay-man Va-tan-



-ni.

Yash-na-sin o-zod za-mon



Gul yash-na-tib ja-hon - ni,

Gul yash-na-tib ja-hon -



ni.

Gul - la - gan O'z - be - kis - ton



Ka-mo-lim - dan ni - sho - na.

Che-ga-ram-ni har qa-chon



Qo'-riq-lay-man mar-do - na,

Qo'-riq - lay-man mar-do na.



Qo'riqlayman mar-do-na.

Tinchlik bag'rida hayot,
Xalqimni deb bedorman.
Orom olar mamlakat,
Kecha-kunduz hushyorman.

Naqarot:
Gullagan O'zbekiston
Kamolimdan nishona.
Chegaramni har qachon
Qo'riqlayman mardona.

Na yerdan, na osmondan
Xavf yo'lamas yurtimga.
Sadoqatli posbonman,
Baxt qo'shilar baxtinga.

Naqarot



MUSIQADA O'LCHOVLAR.

Har qanday yangrayotgan yoki notaga tushirilgan musiqa asarining o'z o'lchovi bor. O'lchovsiz kuy bo'lishi mumkin emas. Bu esa asarni tinglovchiga ma'qul bo'lishida katta yordam beradi. O'lchovlarning aytilishi va yozilishi quyidagicha:

Ikki chorak – 2/4
Uch chorak – 3/4
To'rt chorak – 4/4
Olti-yu sakkiz – 6/8 va hokazo.

Musiqada o'lchov raqamlari asar boshlanishida, kalitlar va alteratsiya belgilaridan so'ng qo'yiladi.

?! Savol va topshiriqlar

1. Sahnaviy musiqa asarlariga qanday tomoshalar kiradi?
2. Respublikamizdagi mavjud teatrlarni sanab bera olasizmi? Qaysi teatrlarga borgansiz yoki borib tomosha qilishni xohlaysiz?
3. Tinglagan musiqiy parchalaringiz bir-biridan farq qiladimi? So'zlab bering.
4. "Chegarachi qo'shig'i"ning mualliflari kimlar? Xirgoyi qilib bering.
5. "Oqqush ko'li" baletini qaysi kompozitor yozgan?

2-3 dars. BALET SAN'ATI. O'ZBEK BALETI

Balet – musiqa va raqs harakatlari orqali obrazlar, voqealar yaratish san'atidir. Balet asarini dramatik mavzu, raqs, imo-ishora, nafis harakatlar, musiqa, sahna bezaklari va kiyim-kechaklar tashkil qiladi.

Butun dunyoga mashhur bo'lib ketgan – “Oqqush ko'li”, “Yong'oqchaqar” (“Щелкунчик”) va “Uyqudagi go'zal” baletlarini XIX asrda yashagan rus kompozitori Pyotr Ilich Chaykovskiy yaratgan. Bu baletlarni bizning xalqimiz ham yaxshi biladi, sevib tomosha qiladi. XX asrda yaratilgan “Gayane”, “Spartak” (Aram Xachaturyan), “Bog'chasaroy fontani” (B. Asafyev), “Romeo va Julyetta” (S. Prokofyev) baletlarini ham ko'pchilik biladi.



Balet san'ati O'zbekistonda ham rivoj topgan. XX asrning 30-yillaridan boshlab “Paxta” (Roslaves), “Orzu” (I. Akbarov), “Sevgi tumori” (M. Ashrafiy), “Tanavor” (A. Kozlovskiy) kabi baletlar

yaratildi. 80-yillarda o‘zbek kompozitori Ulug‘bek Musayev tomonidan yaratilgan “Hind dostoni” va “To‘maris”, Avaz Mansurovning 1 pardali “Sharq afsonasi”, Anvar Ergashevning “Xumo” baletlari el og‘ziga tushdi. 90-yillarda esa Mustafu Bafoyev “Ulug‘bek burji” va “Nodira” milliy raqs uslubidagi baletlarini yaratdi.

Balet san‘atini barcha xalqlar birday tushunadi va sevib tomosha qiladi. Bundan keyin ham yuksak namunada o‘zbek baletlari yaratilib, butun dunyoga dovrug‘i ketadi.



Sinf videotekasidan Ulug‘bek Musayevning “To‘maris” baletidan parchalar tomosha qiling yoki fonotekadan Avaz Mansurovning “Sharq afsonasi” baletidan parchalar tinglang.



SUMALAK



To'xtamurod Bahromov she'ri

Shermat Yormatov musiqasi

Ohista



Tar-nov-lar- da su- ma-lak, su-ma-lak, su-ma-lak, su- ma-



lak. Suv to-ma-di chak-chak, Chakchak, chakchak, chakchak-



chak. Su- ma- lak ji - lo - la-nar,



Dur yo - g'ar, Of-tob - da til - lo - la-nar,



Nur yo - g'ar.

Tugallash uchun



Chak - chak, chak - chak, chak - chak - chak!

Tomchilar billur rangda,
Qarang, qarang, qarang-a,
Ko'z yoshin qilmas kanda,
Attang, attang, attang-a.

Qishni kuzatsa kerak
Sumalak,
Bahordan berib darak...
Chak-chak, chak-chak,
chak-chak-chak.



DIRIJYORLIK SAN'ATI



Dirijyor – musiqa asarini ijro etuvchi jamoalarga rahbarlik qiluvchi san'atkor. U musiqa sohasida chuqur bilimga ega bo'lishi shart. Dirijyor musiqa asarini ommaviy ijrosiga qadar ijrochi jamoa bilan bo'lgan hamma tayyorgarlikni olib boradi. Asosiy ijro vaqtida asarni o'ynalish tezligi dinamik tuzlari va ijrochilarni to'xtash yoki ijro qilish vaqtlarini ko'rsatib turadi, jamoani birlashtiradi, ruhlantiradi va asarni badiiy ijrosi uchun harakat qiladi. Dirijyorlik san'at va kasb sifatida XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida shakllandi. O'zbek dirijyorlaridan M.Ashrafiy, D.Abdurahmonova, Z.Haqnazarov, E.Azimov, F.Abdurahimovani misol qilib keltirish mumkin.

Vatanimiz musiqa madaniyati yuksalishida dirijyorlik san'atining o'sib borishi katta ahamiyatga ega.

?! Savol va topshiriqlar

1. Balet nima?
2. Qanday o'zbek baletlarini bilasiz?
3. "To'maris" baletining muallifi kim?
4. Pyotr Chaykovskiy yaratgan va yana boshqa mashhur baletlarining nomlarini bilasizmi?
5. "Oqqush ko'li"ni tinglaganingizda sizga yoqqan ohangni xirgoyi qilib bering.

4-dars. O‘ZBEK RAQS SAN’ATI

Har bir xalqning qadimdan shakllanib kelayotgan o‘z raqs san’ati va shu raqslarni ifodalovchi kuylari bo‘ladi. O‘zbek xalq raqslari ham keng ommalashgan bo‘lib, nafis harakatlar va ularga yarashgan milliy kiyimlar bilan badiiy obrazlar yaratiladi.

“Dilxiroj”, “Qari navo”, “Zang”, “Duchava” kabi raqs kuylari yangraganda ko‘z oldimizga aniq raqs harakatlari keladi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Muhammadjon Mirzayev, Baxtiyor Aliyev, va boshqa kompozitorlarning yangi kuy-ohanglari asosida o‘zbek raqs san’ati rivoj topdi. Bunga Mukarrama Turg‘unboyeva, Qunduz Mirkarimova, Yulduz Ismatova kabilarning sahnalashtirgan raqslari misol bo‘la oladi.



Sinf fonotekasidan M.Mirzayevning “Bahor vals” asarini va boshqa raqs kuylarini tinglang.

BARKAMOL AVLOD



M.Mirzo she'ri

I.Yo'ldosheva musiqasi

Sho'x, quvnoq

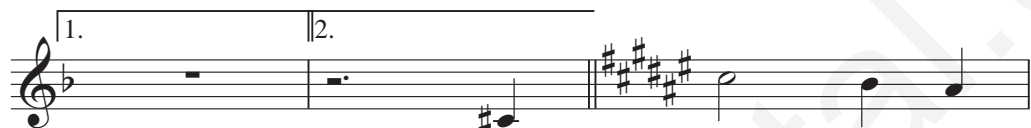
Bo - sh i - miz - da of - tob bor, qo' - li - miz - da
ki - tob bor, o'r - ga - na - miz, o' - sa - miz,
in - til - gan - ga to - le yor.
Na - qa - dar ti - niq os -
- mon, biz - ni - ki bar - cha im - kon,
biz - ni - ki - dir ke - la - jak, yu - rak - da O'z -
be - kis - ton. O - o - o - o, Qan - day go' - zal
bu ha - yot, ko'n - gil - lar shod, yurt o - bod, or - zu - lar - ga
bo'l qa - not, bar - ka - mol av - lod, Qan - day go' - zal



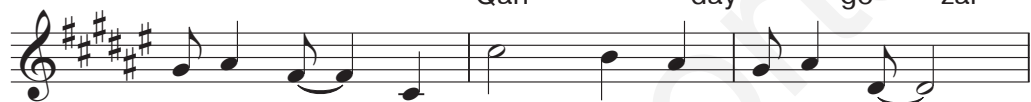
bu ha-yot, ko'n-gil - lar shod, yurt o- bod, or - zu-lar - ga



bo'l qa - not, bar - ka-mol av - lod, av - lod!



Qan - day go' - zal



bu ha - yot, ko'n - gil - lar shod, yurt o bod,



or - zu-lar - ga bo'l qa-not, bar-ka-mol av - lod. Qan-



day go' - zal bu ha - yot, ko'n-gil - lar shod, yurt o - bod,



or - zu -lar - ga bo'l qa-not, bar - ka-mol av -



-lod, av - lod

Naqarot:

Qanday go'zal bu xayot,
Ko'ngillar shod yurt obod.
Orzularga bo'l qanot,
Barkamol avlod.

To'lib oqsin daryolar,
Tinmasin sho'x navolar,
Ko'rib jamolimizni,
Qoyil qolsin dunyolar.

Dilni dilga bog'laymiz,
Yurt qadrini saqlaymiz,
Bobomizning ishonchin,
Biz albatta oqlaymiz.
O-o-o!



Mukarrama Turg'unboyevaning hayoti va ijodi



Mukarrama Turg'unboyeva - O'zbekiston xalq artisti, O'zbekistonning atoqli raqqosasi, Davlat mukofoti laureati, baletmeyster, ommaviy o'zbek sahna raqsi tashkilotchisi, "Bahor" raqs ansamblining asoschisi, Toshkent xoreografiya bilim yurtida ta'lim bergan, "Doyra daryo" nomli xoreografiya mahorati maktabining tashkiliy mualliflaridan biri.

Mukarrama Turg'unboyeva 1913-yil 31-mayda Farg'onada tug'ilgan. 1927-yil maktabni bitirib, pedagogika texnikumiga o'qishga kirgan, o'qishni bitirgach, 1929-yildan 1933-yilgacha Turg'unboyeva musiqali teatr-studiyasida milliy raqsning atoqli pedagogi Usta Olim Komilov, mohir raqqos va artist Yusuf

qiziq Shakarjonov, farg'onacha xoreografiya bilimdonlari, shuningdek, o'zbek raqsi hamda yevropacha mumtoz raqs qonun-qoidalari, milliy sahna va estrada raqsi bo'yicha keng bilimlarni egallagan Tamaraxonim kabi ustozlardan saboq olgan. Mukarrama Turg'unboyeva o'zbek xoreografiyasining oltin fondiga kiritilgan "Tanovar", "Katta o'yin", "Jonon", "Pilla", "Paxta" kabi o'zbek milliy raqslarining asoschisi va ijrochisi hisoblanadi.

1957-yil Mukarram Turg'unboyeva "Bahor" milliy raqs ansamblini yaratadi. 1960-yilda "Bahor" O'zbekiston Davlat milliy raqs ansambliga aylanadi.

Mukarrama Turg'unboyeva 1978-yil 26-noyabr kuni vafot etgan.

Savol va topshiriqlar

1. O'zbek raqs san'ati haqida nimalarni bilasiz?
2. "Bahor vals" raqsi musiqasining muallifi kim?
3. "Barkamol avlod" qo'shig'inining mualliflari kim? Qo'shiq so'zlarini yod oling.
4. Mukarrama Turg'unboyeva hayoti va ijodi haqida nimalarni bilib oldingiz?

5-dars. O'ZBEK RAQS MAKTABI

Asrlar davomida turli xalqlar, elatlar madaniyati bosqichma-bosqich rivojlanib, san'at shakllangan O'zbekistonning hududlariga xos ravishda raqs maktablari ham paydo bo'lgan. Bular Farg'ona, Xorazm va Buxoro maktablaridir.

FARG'ONA MAKTABI

O'zbek xalq raqs uslubi Farg'ona vodiysida shakllanib rivojlanib kelgan. Asosan shaharlarda yashovchi raqs san'atini kasb qilib olgan malakali raqqos va raqqosalar Farg'ona raqsida yetakchi mavqega ega bo'lib raqs merosini, ijro uslubini o'z taj-

ribalarini shogirdlariga o'rgatish orqali raqs san'ati an'analarining davomiyligini ta'minlaganlar. Raqs ustalarining liboslari raqsar Farg'ona raqsini XX asr davomida sahnaga olib chiqib uni yana-



da rivojlanishi va boyishida Usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg'unboyeva, Roziya Karimova, Gavhar Rahimova, Qunduz Mirkarimova va Dilafruz Jabborova, Qizlarxon Do'stmuhamedova, Ma'mura Ergasheva va boshqalarning xizmati katta bo'lgan.

XORAZM MAKTABI

O'zbek xalq raqs uslubi Xorazm vohasida qadim zamonlardan shakllangan va asrlar davomida rivojlanib kelgan.

Xorazmliklarning tarixiy xususiyatlari raqsni oshkora hissiyotchanlik, mardlik bilan boyitishga yordam bergan. An'anaviy



o'zbek raqslari ro'yxatida harbiy raqslarni faqat xorazmliklarda kuzatish mumkin. Ma'lumki asrimiz boshida xon qo'shini qoshi-

da raqqoslar guruh bo'lgan. Ular jang boshlanishidan oldin jangchilarning ruhini ko'targan. Uning nomi Xorazmdagi eng ommaviy va professional raqs guruhi nomlanganidek "Lazgi" deb atalgan. Jo'shqinlik, olovli ehtiros mustaqil, mag'rur xalqning xarakterini aniq ifodalaydi.

Xorazmda katta-yu kichik "Lazgi" ga o'ynaydilar. Xalq "Lazgi"-si quvonch raqsidir.

BUXORO MAKTABI

Buxoro raqs maktabida qo'l, oyoq, yuz va tana harakatlari Farg'ona va Xorazm maktablari singari o'ziga xos bo'lgan kuy-qo'shiqlar ohanglari-yu usullaridan kelib chiqib shakllangan. Oyoq deysinishing shiddati, qo'l harakatlarining keskinligi, qomat va qarashlardagi viqor, samimiylik, yelka titratmalari bilan tomoshabinga zavq bag'ishlaydi. Xotin-qizlar ijrosiga moyil "Buxorcha", doira jo'rliqidagi erkaklarning "Mavrigi"si, shuningdek, "Qayroqi ifori", "Larzon", "Zang" kabi raqs namunalari barcha yaxshi biladi, bir-biridan bemalol ajrata oladi.



Jahon xalq raqslarining ajralmas bir qismi sifatida shakllangan va ko'p asrlar mobaynida rivoj topgan-o'zbek raqsi, turli millatlar, elatlar tomonidan e'tirof etilganligi har birimizga g'urur bag'ishlaydi. Farg'ona, Xorazm va Buxoro raqs maktablarining keyingi vakillari hali ko'p yillar o'zbek raqs san'atini butun dunyoga ko'z-ko'z qiladilar, albatta.

Mukarrama Turg'unboyeva, Tamaraxonim, Galiya Izmaylova, Qunduz Mirkarimova kabi raqs san'ati fidoyilarining nomlari madaniyatimiz tarixi sahifalariga zarhal harflar bilan yozib qo'yilgan.

TAMARAXONIM



Tamaraxonim XX asr boshlarida Muhiddin Qori Yoqubov boshchiligida Alisher Navoiy nomli opera va balet teatrining tashkil topishiga katta hissa qo'shgan raqs ustalaridan biridir. Tamaraxonim – qo'shiqchi, raqqosa va baletmeyster. Tamara Artyomovna Petrosyan 1906-yil 16 (29)-martda Marg'ilon shahrida tug'ilgan – 1991-yil 30-iyunda Toshkent shahrida vafot etgan. O'zbek professional raqsi asoschilaridan biri. O'zbekiston xalq artisti. Yoshligidan san'atga qiziqqani bois dastlab Marg'ilon, Farg'ona ayollari orasida raqsga tushib, qo'shiq kuylagan hamda

Yusufjon qiziq Shakarjonov, Usta Olim Komilovlardan o'zbek raqs harakatlarini, Hamza, Konstantin Stanislavskiy, Vladimir Nemirovich-Danchenko va boshqalardan qo'shiqchilik, aktyorlik mahoratini qunt bilan o'rgandi. Moskva teatr texnikumida tahsil olgan.

Tamaraxonim Ikkinchi jahon urushi yillarida konsert brigadalari bilan armiya qismlarida xizmat qilgan, hamda uning ijrosida 500 dan ortiq qo'shiq va raqslar 86 tilda yangragan.

Tamaraxonim Fransiya, Norvegiya, Germaniya, Italiya, Turkiya, Eron, Hindiston kabi davlatlarda gastrolga bo'lgan. Vafotidan so'ng "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan.

Savol va topshiriqlar

1. Farg'ona raqsini XX asr davomida sahnaga olib chiqib, uni yanada rivojlanishida kimlarning xizmatlari katta?
2. Xorazmdagi eng ommaviy va professional raqs guruhining nomini ayting.
3. Buxorocho raqslarda harakatlar va uning butun bir bo'limi nima deb nomlanadi?

6-dars. MUSIQALI DRAMA

O‘zbekistonda musiqa san’atining barcha janrlari qatori musiqali drama va komediya – sahnaviy musiqa asarlari ham keng tarqalgan. XX asrning 30-yillaridan boshlab Yevropa operalariga taqlid sifatida bu janrlar rivojlangan.

Musiqali drama – cholg‘u va vokal musiqa asosiy o‘rinni egallagan dramatik sahna asaridir. To‘xtasin Jalilovning “Tohir va Zuhra”, “Nurxon”i, Tolibjon Sodiqov va R. Glierlarning “Layli va Majnun”, keyinchalik Yunus Rajabiy, Sayfi Jalil, Mustafo Bafoyev, Farhod Alimov kabi kompozitorlar yaratgan asarlar musiqali drama janrining yorqin namunalariga aylangan.



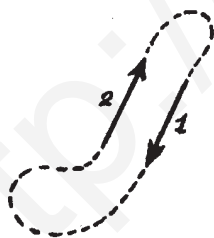
Sinf fonotekasidan “To‘ylar muborak” va “Otmagay tong” arialaridan parchalar tinglang.



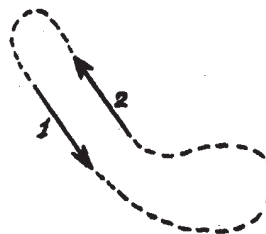
“IKKI CHORAK” (2/4) O‘LCHOVIDA DIRIJYORLIK

Bu o‘lchovda dirijyorlik qilish uchun chiroyli qomat bilan tik turib, ikkala qo‘l yelka balandligida oldinga ko‘tariladi, barmoqlar bo‘sh qo‘yiladi. Nafas olib, ikkala qo‘l bir tekis quyidagi chizib qo‘yilgan yo‘nalish bo‘yicha harakatlana boshlaydi:

Chap qo‘l



O‘ng qo‘l



“Bir” deganda qo‘llar pastga tushib, yonga ketadi; “ikki” deganda esa yuqoriga ko‘tariladi va bu harakat bir maromda musiqa tugaguncha takrorlanaveradi.

?! Savol va topshiriqlar

1. T. Jalilov va uning “Tohir va Zuhra” musiqali dramasi haqida gapirib bering.
2. Tinglangan qo‘shiqlarni sinfdoshlar bilan birgalikda ayting.
3. “Ikki chorak”da dirijyorlik qilish uchun nimalarga e’tibor berish lozim?
4. “Barkamol avlod” qo‘shig‘ini ifodali kuylang.

7-dars. MUSIQALI KOMEDIYA

Musiqali komediyaning musiqali dramadan farqi juda kam. Faqat ularni dramatik mavzuning yo‘nalishiga qarab ajratish mumkin: jiddiy mavzudagisi musiqali drama bo‘lsa, hajviy mavzudagisi musiqali komediya dir.

Shuning uchun komediyalarning musiqasi ham yengil, yorqin ohanglarda bo‘ladi. Ozarbayjon kompozitori Uzeir Hojibekovning “Arshin mol-olon”, Manas Leviyevning “Toshbolta oshiq” va “Oltin ko‘l”, Ikrom Akbarovning “O‘jarlar” kabi asarlari bunga misol bo‘la oladi.



Sinf fonotekasidan “Toshbolta oshiq” musiqali komediyasidan parchalar tinglang.



SUMALAK

Anvar Obidjon she’ri

Xurshida Hasanova musiqasi



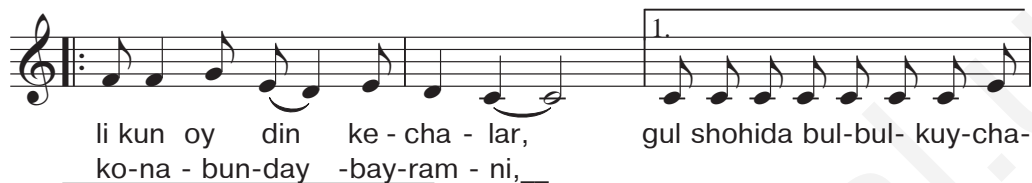
Chi - roy ber-di ko‘k-lam-ga nav - ro‘z Gul - lar soch-di o-lam



ga nav - ro‘z. Dil - dan to-shib sho-don o - hang - lar,



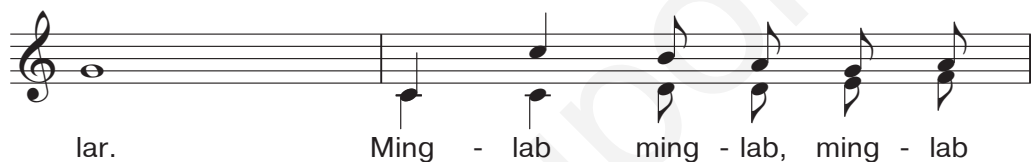
Ay - lan - di zo'r bay-ram - ga nav - ro'z. Qu - yosh-



li kun oy din ke - cha - lar, gul shohida bul-bul- kuy-cha-
ko-na - bun-day - bay-ram - ni, _



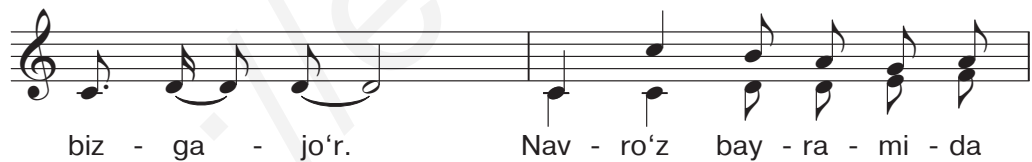
lar O'z - be - Or - zu qil - gan ne - cha - ne - cha



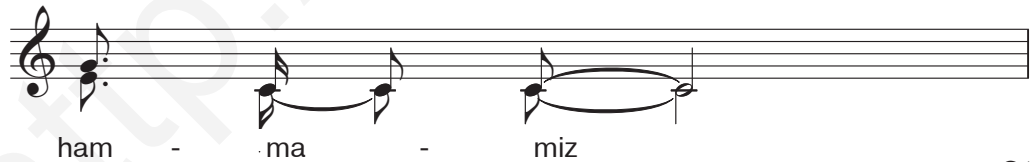
lar. Ming - lab ming - lab, ming - lab



o' - g'il - qiz, Bo'l - sin, bo'l - sin



biz - ga - jo'r. Nav - ro'z bay - ra - mi - da



ham - ma - miz



Su-ma - lak su-ma - lak su - ma - lak - xo'r.

Naqarot:

Minglab minglab, minglab o'g'il qiz
Bo'lsin, bo'lsin bizga jo'r.
Navro'z bayramida hammamiz
Sumalak, sumalak, sumalakxo'r.

2. Doshqozonda qaynaydi jo'shiq,
Sumalak ham aytmoqda qo'shiq.
Sumalakdan yalar bolalar
Momolarning mehrini qo'shib.

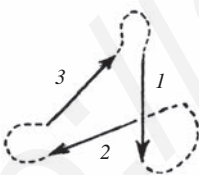
Quyoshli kun, oydin kechalar,
Gul shohida bulbul kuy chalar.
O'zbekona bunday bayramni
Orzu qilgan necha-nechalar.



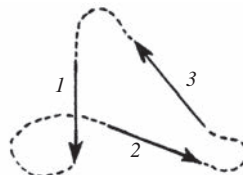
“UCH CHORAK” (3/4) O'LCHOVIDA DIRIJYORLIK

Chiroyli qomat bilan dirijyorlik holatini egallab, ikkala qo'l bir-biriga teskari 3 yo'nalishda quyida chizib qo'yilganidek harakatlana boshlaydi:

Chap qo'l



O'ng qo'l



Savol va topshiriqlar

1. Musiqali komediyani ta'riflab bering.
2. Tinglangan qo'shiqlarni sinfdoshlar bilan birgalikda aytib ko'ring.
3. “Uch chorak”da dirijyorlik qilish uchun nimalarga e'tibor berish lozim?
4. “Sumalak” qo'shig'ini ifodali kuylang.

10-dars. RESPUBLIKA TEATRLARIDA BOLALAR UCHUN YARATILGAN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR



O‘zbekiston kompozitorlari respublikamizdagi mavjud barcha teatr jamoalari va dramaturglari bilan hamkorlikda har yili bolalar uchun o‘nlab musiqali ertak-tomoshalar yaratadilar.

Respublika teatrlarida bolalar uchun namoyish etilayotgan eng yaxshi musiqali ertak-tomoshalar nomlarini va ularning mualliflarini eslab qoling:

Muqimiy nomli Respublika davlat musiqali teatrida:

<i>To‘lqin Toshmatov</i>	–	“Ur, to‘qmoq!”, “Muzaffar – quyosh farzandi”.
<i>Nadim Norxo‘jayev</i>	–	“Tuyaqush – boyaqish”.
<i>Avaz Mansurov</i>	–	“Kachal polvon va Garmsel”, “Ne bo‘ldi menga?”, “Oloviddinning sehrli chirog‘i”.
<i>Mustafo Bafoyev</i>	–	“Yettinchi jin”.

Respublika yosh tomoshabinlar teatrida:

<i>Anvar Ergashev</i>	–	“Balli, uloqcha!”, “Sehrli kitob”.
<i>Avaz Mansurov</i>	–	“Qo‘ng‘iroqli yolg‘onchi”.
<i>Nadim Norxo‘jayev</i>	–	“Jo‘jalarim”.

Respublika qo'g'irchoq teatrida:

- Abdusaid Nabiye* – “Fotimaning sarguzashtlari”.
Avaz Mansurov – “Xo'ja Nasriddinning 41 pashshasi”,
“Ur, to'qmoq!”,
“Uchar kavush”,
“Sho'x shaytonchalar”.
- Anvar Ergashev* – “Sehri harflar oroli”.
Alisher Ikromov – “Oloviddin va sehri chiroq”,
“Oltin kalitcha”.



*Sinf fonotekasidan Abdusaid Nabiye*ning “Fotimaning sarguzashtlari” musiqali ertagini tomosha qiling yoki fonotekadan shu asar kuy-qo'shiqlarini tinglang.





VARRAK

U.Abduazimova she'ri

I.Yo'ldosheva musiqasi

Shoshilmay

Ha-vo - da - gi hul - kar - san, ko'k-da sho-
 du - xur - ram - san, sa - mo - da qush - dek u - chib,
 yan-gi kun-ning ram - zi - sa - n Nur-ga to'l-sin
 te - va - rak, Nav - ro'z - dan kel - di da - rak,
 ba - land u - chi - ring var - rak, g'ir - g'ir - g'ir - g'ir
 1. var - rak! 2. Ha!

Havodagi hulkarsan,
 Ko'kda shod-u xurransan,
 Samoda qushdek uchib,
 Yangi kunning ramzisan!

Naqarot:

Nurga to'lsin tevarak,
 Navro'zdan keldi darak.
 Baland uchiring varrak,
 G'ir-g'ir-'g'ir-g'ir, varrak!



Varrak uchar osmonda,
Uchgan kabi osmonda.
Parvo qilmas hech qachon,
Bo'ynidagi tasmaga.

Naqarot:

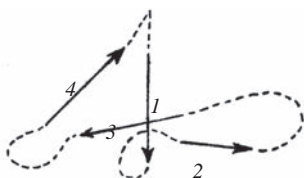
Nurga to'lsin tevarak,
Navro'zdan keldi darak.
Baland uchiring varrak,
G'ir-g'ir-'g'ir-g'ir, varrak!



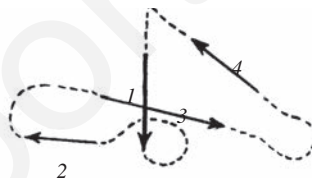
“TO‘RT CHORAK” (4/4) O‘LCHOVIDA DIRIJYORLIK

“To‘rt chorak” (4/4) o‘lchovida qo‘l 4 yo‘nalishda harakatlantiriladi:

Chap qo‘l



O‘ng qo‘l



“bir” deganda qo‘llar pastga tushiriladi;

“ikki” deganda ular bir-biri tomon yo‘naltiriladi;

“uch” deganda o‘ng qo‘l o‘ngga, chap qo‘l chapga yo‘naltiriladi;

“to‘rt” deganda esa qo‘llar yuqoriga ko‘tariladi.

Dirijyorlik harakatlari bir maromda musiqa tugaguncha davom ettiriladi.

Qaysi o‘lchovda dirijyorlik qilinishidan qat’i nazar kuy tugaganda xuddi osilib turgan ipni uzgandek birpas qotib turiladi.

?! Savol va topshiriqlar

1. Respublikamiz teatrlarida bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak-tomoshalar haqida gapirib bering.
2. Kompozitorlarning sanab o‘tilgan asarlari nomlarini aytib bering.
3. “Fotimaning sarguzashtlari” asaridan qo‘shiq va ohanglarini xirgoyi qilib bering.
4. O‘zingizga sherik tanlab “Varrak” qo‘shig‘ini aytib bering.

MUSTAHKAMLASH UCHUN TESTLAR

III chorak

1. Sahnaviy musiqa asarlarga nimalar kiradi?

- a) qo'shiq, balet, musiqali drama va komediya, operetta;
- b) opera balet, musiqali drama va komediya, operetta, bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak-tomoshalar;
- c) xor san'ati, bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak-tomoshalar.

2. Balet - deganda nimani tushunasiz?

- a) musiqa va raqs harakatlari orqali obrazlar, voqealar yaratish san'atini;
- b) sahnaviy musiqiy asarni;
- c) musiqali drama va komediya janrini.

3. Balet san'ati O'zbekistonda qachon rivoj topgan?

- a) XX asrning 30 - yillarida;
- b) XX asrning 40 - yillarida;
- c) XX asrning 50 - yillarida.

4. Siz qanday raqs kuylarini bilasiz?

- a) "O'zbekistonim", "Dilxiroj", "Duchava" va boshqalar;
- b) "Qari navo", "Duchava", "Sumalak" va boshqalar;
- c) "Dilxiroj", "Qari navo", "Zang", "Duchava" va boshqalar.

5. Musiqali drama qanday asar?

- a) cholg'u va vokal musiqa asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asardir;
- b) vokal musiqa asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asardir;
- c) cholg'u musiqa asosiy o'rinni egallagan dramatik sahna asardir.

IV CHORAK

OPERA SAN'ATI VA O'ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

1-dars. OPERA SAN'ATI

Opera – musiqa san'atining eng yirik janri hisoblanadi. U kompozitorning talabiga javob beradigan libretto, ya'ni she'riy-dramatik pyesa asosida yaratiladi. Opera ham teatr tomoshasidir, barcha sahna bezaklari, kiyim-kechaklar, raqs harakatlari va boshqalar asar mavzusini, bo'lib o'tayotgan voqea davrini ochishga xizmat qiladi. Operada voqealar, gapiriladigan so'zlar-u kuylanadigan qo'shiqlar, harakatlar musiqaga asoslangan bo'ladi.

Opera XVI asrning oxirlarida Italiyada paydo bo'lgan. U mavzusi va musiqa tiliga qarab, asosan, 2 turga ya'ni jiddiy operalar va hajviy operalarga bo'linadi.

Italiyalik kompozitor Juzeppe Verdi, avstriyalik kompozitor Wolfgang Amadey Motsart operalarning eng yaxshi namunalari-ni yozib ketganlaridan so'ng, bu janrning taraqqiyoti XIX asrda Rossiyada yuksaklarga ko'tarildi. Buni butun dunyo xalqlari tan oladi. Kompozitor Mixail Glinka (1804–1857-yillarda yashab, ijod qilgan) “Ivan Susanin”, “Ruslan va Lyudmila” operalarini yaratib, rus opera san'atiga asos soldi.



Sinf fonotekasidan M. Glinkaning “Ruslan va Lyudmila” operasidan uvertyura va parcha tinglang.





NOTA CHO'ZIMLARINI TAKTLARGA BO'LISH

Notaga tushirilgan kuyning aniq o'lchovi bo'lsa, u albatta, taktlarga bo'linadi. Biror bir kuy notalarini taktlarga bo'lish uchun kuyning kuchli va kuchsiz hissalarini sezish lozim. Bunday topshiriqlarni maxsus musiqa maktablarida o'qiyotgan bolalar bajarishadi. Lekin, oddiy choraklar bilan yozilgan kuyni turli o'lchovlarga ajratib, takt chiziqlari qo'yib chiqsa bo'ladi.

Masalan:



KIM EPCHIL-U, KIM CHAQQON

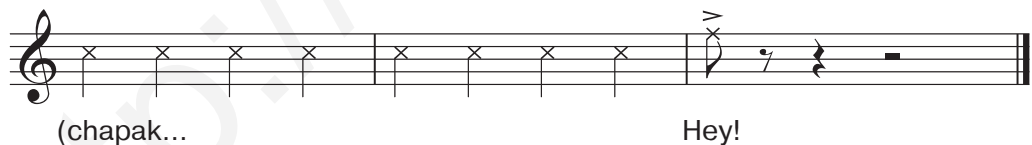
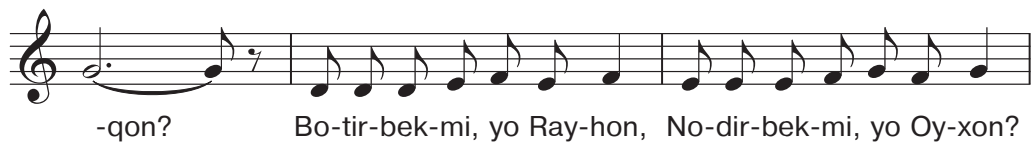


Anvar Obidjon she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Quvnoq *Naqarot.*

Sen o - hu san, men jay-ron, kim epchil-u, kim chaq
-qon? Sen o - hu san, men jay-ron, Kim ep-chi-lu kim chaq



Naqarot.

2.Epchil bo'l-u, chaqqon bo'l,
Otash bo'l-u, vulqon bo'l.
Barchinoydek shaddod qiz,
Alpomishdek polvon bo'l.

Naqarot.

3.Tortishmachoq o'ynaymiz,
Berkinmachoq o'ynaymiz.
Yurtga shodlik yog'dirib,
Shodon-quvnoq o'ynaymiz.

2-dars. JAHON OPERA SAN'ATIDA J. VERDI IJODINING O'RNI VA AHAMIYATI

Juzeppe Verdi 1813–1901-yillarda yashab, ijod qilgan italiyalik buyuk kompozitordir. Uning “Aida”, “Rigoletto”, “Traviata”, “Otello” kabi operalari shu janrda yaratilgan 27 ta asari ichida eng durdonalari hisoblanadi. Verdi operalari sahnaga qo'yilib, birinchi ijro bo'lgan kun Italiyada bayramga aylanib ketardi. Xalq muallifni olqishlab, hozirgina tinglab tomosha qilgan operalaridan kuy-qo'shiqlarni yodlab olib, ko'chalarda baralla aytib uylariga qaytishardi.

Albatta, bunday muvaffaqiyatlarning sababi, J. Verdi o'z xalqining kuy-ohanglarini yaxshi bilishi va o'tkir didli ijodkor sifatida tinglovchilar ehtiyojini yaxshi sezishidir.

J. Verdidan so'ng butun dunyo xalqlaridan chiqqan kompozitorlar uning darajasida operalar yaratishni havas qilishadi, orzu qilishadi. Demak, jahon opera san'atida J. Verdi ijodining o'z o'rni bor va ahamiyati katta.



Sinf fonotekasidan J. Verdining “Aida” va “Rigoletto” operalaridan parchalar tinglang.



J. Verdining “Rigoletto” operasidan parcha tinglab tahlil qiling.



Savol va topshiriqlar

1. Opera san'ati haqida o'qiganlaringizni gapirib bering.
2. “Kim epchil-u, kim chaqqon” qo'shig'ini kim yozgan?
3. J. Verdining qanday asarlarini bilasiz?
4. Takt chizig'ini qo'ying.



3-dars. V.MOTSART, J.BIZE, P.CHAYKOVSKIY, N.RIMSKIY-KORSAKOV KABI DUNYO TAN OLGAN KOMPOZITORLARNING OPERALARI

Opera san'ati paydo bo'lgandan buyon qancha-qancha kompozitorlar dunyoga kelib, shu janrda qalam tebratib ko'rishgan. Turli tillarda ko'plab operalar sahnalashtirilgan. Ulardan birlari faqat bir marta, boshqalari ko'p marta qo'yilgan. Lekin, kamdan-kam mualliflarning operalari Juzeppe Verdining operalari kabi asrlardan asrlarga o'tib kelmoqda...

Asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan opera durdonalari mualliflarining nomlari bugungi kunda ham butun dunyoga taniqli. Balki, sizlarning ham qulog'ingizga ularning nomlari chalingandir: Volfgang Amadey Motsart (1756–1791), Jorj Bize (1838–1875), Pyotr Chaykovskiy (1840–1893), Nikolay Rimskiy-Korsakov (1844–1908). Agar nomlari notanish bo'lsa, ularning ohanglari qulog'ingizga jo bo'lib ulgurgunicha musiqasini tinglab ko'rsangiz ishonasiz, albatta. Hozircha nomlarini eslab qoling:

- | | |
|---------------------|---|
| V. Motsart | – “Sehrli fleyta”. |
| Jorj Bize | – “Karmen”. |
| Pyotr Chaykovskiy | – “Toppon xonim” (“Пиковая дама”),
“Yevgeniy Onegin” (“Евгений Онегин”). |
| N. Rimskiy-Korsakov | – “Qorqiz” (“Снегурочка”),
“Sadko” (“Садко”),
“Shoh Sulton haqida ertak”,
“Oltin xo'rozcha”. |



Sinf fonotekasidan V. Motsartning “Sehrli fleyta” operasidan “Qayerdan taralmoqda bu totli navo” qo'shig'ini, J. Bizening “Karmen” operasiga muqaddimasini tinglang.





OYMOJON ROM BO'LDI

Q. Muhammadiy *she'ri*

Sh. YORMATOV *musiqasi*



Oymomajon rom bo'l-di, rom bo'l - di, Os-mon gumbaz



tom bo'l-di, tom bo'l - di, Os-mon gum-baz to - mi - ga



Lochin bo'lib qo'-na - miz. Yorug' yulduz yu- zi- ga Muh-ri-miz-ni

Naqarot.

Oy us- ti -ga



qo'-ya- miz. O'z- be- kis- ton bay- ro - g'in a



Oy us- ti- ga ti- ka- miz, ol - tin chi - git

ol - tin chi - git e - ka - miz Os - mon - ning qo' -



e - ka - miz a.....

ri - g'i - ga ol - tin chi - git e - ka - miz.



2. Oymomajon rom bo'ldi,
Osmon gumbaz tom bo'ldi.
Endi yulduz, oy bilan
Qilamiz bordi-keldi.
Ertakdagi orzumiz
Bizning elda hal bo'ldi.

Naqarot:

O'zbekiston bayrog'in
Oy ustiga tikamiz.
Osmonning qo'rig'iga
Oltin chigit ekamiz.

“Bo'ri xirgoyisi” ning 4/4 o'lchovida dirijyorlik qilib notalarini kuylang so'ng so'zlari bilan ayting.



Savol va topshiriqlar

1. Dunyo tan olgan kompozitorlar va ularning operalari haqida bilganlaringizni gapirib bering.
2. “Sehri fleyta” va “Karmen” operalaridan tinglagan parchalaringiz sizga manzur bo'ldimi? Ohanglarini xirgoyi qilib ko'ring.
3. “Oymomajon rom bo'ldi” qo'shig'ining mualliflari kim? O'rganib olgan bo'lsangiz kuylab bering.

4-dars. O‘ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

O‘zbek musiqasi tarixida birinchi opera 1939-yilda yaratilgan, deb ko‘pgina kitoblarda yozilgan. Bunga o‘sha paytda yosh kompozitor bo‘lgan Muxtor Ashrafiyning ustози S. N. Vasilenko bilan hamkorlikda yozgan “Bo‘ron” operasi misol bo‘la oladi.

O‘zbekistonda opera janrining shakllanishida dastlabki pog‘ona bo‘lgan “Bo‘ron”dan keyin talaygina o‘zbek operalari dunyoga keldi. Bular – R. Glier va T. Sodiqovning “Layli va Majnun”, Muxtor Ashrafiyning “Dilorom”, “Shoir xotirasi”, Rashid Hamrayevning “Zulmatdan ziyo”, Sobir Boboyevning “Hamza”, “Fidoyilar”, Hamid Rahimovning “Zafar”, Ibrohim Hamrayevning “Oyjamol”, Ikrom Akbarovning “So‘g‘d elining qoploni”, Mutal Burhonovning “Alisher Navoiy”, Sayfi Jalilning “Zebunniso”, M. Bafoevning “Umar Xayyom”, “Al-Farg‘oniy”, shuningdek, Ulug‘bek Musayev, Nurilla Zokirov, Rustam Abdullayev, Habibullo Rahimov, Avaz Mansurov kabi o‘zbek kompozitorlarining qator operalaridir.

Sulaymon Yudakov yozgan opera – “Maysaraning ishi” birinchi o‘zbek hajviy operasi bo‘lib, butun dunyoga tanilganini alohida ta‘kidlab o‘tish lozim.

Bolalar uchun yozilgan va sahnalashtirilgan o‘zbek operalari ko‘p emas. Bular Sobir Boboyevning “Yoriltosh”, Sayfi Jalilning “Malikai ayyor” va Avaz Mansurovning “Hayvonlar sultoni” operalaridir.



Sinf fonotekasidan o‘zbek operalaridan ariya va qo‘shiqlar tinglang.



Berilgan mashq namunasida tovush uzunliklarini aniqlang.

Asta sekin





Savol va topshiriqlar

1. O'zbek musiqasi tarixida birinchi opera qachon va kim tomonidan yozilgan?
2. Keyinchalik yozilgan operalar va ularning mualliflarini birma-bir sanab o'ting.
3. O'zbek operalaridan tinglangan ariya va qo'shiqlar haqida fikr bildiring.
4. O'lchovini aniqlang.



5-dars. MUXTOR ASHRAFIYNING O'ZBEK MUSIQASI RIVOJIDAGI O'RNI



Muxtor Ashrafiy 1912–1975-yillarda yashab, ijod qilgan, o'zbek professional kompozitorligi shakllanishida birinchilardan bo'lgan musiqa san'ati allomasidir. Uni xalqimiz – kompozitor, dirijyor, ustoz, katta rahbar sifatida yaxshi tanigan, qilgan mehnatlariga yarasha ardoqlagan. Vafotidan so'ng uning nomiga konservatoriya, bilim yurti, maktablar, ko'chalar qo'yilishi bejiz emas, albatta.

Muxtor Ashrafiy kompozitor sifatida barcha janrlarda ijod qilgan. Uning qalamiga mansub 4 ta opera, 3 ta balet, 2 ta simfoniya va boshqa ko'pgina kamer-cholg'u,

kamer-vokal va o‘nlab qo‘shiqlarni sanab o‘tish mumkin. Ijodkorning Toshkentda yashagan uyi bugungi kunda “Uy-muzey”ga aylantirilgan. Musiqa san’ati shinavandalari bu “Uy-muzey” bilan yaqindan tanishish uchun barcha viloyatlardan tashrif buyurishib, ziyorat qilishadi.

SULAYMON YUDAKOVNING “MAYSARANING ISHI” OPERASI, UNING YARATILISH TARIXI, O‘RNI VA AHAMIYATI



Askiya san’atining o‘chog‘i bo‘lmish Qo‘qon shahrida tug‘ilib o‘sgan Sulaymon Yudakov (1916–1990-yillarda yashab, ijod qilgan) tabiatan quvnoq, hazilkash inson bo‘lgan. Sinchkov ijodkor sifatida o‘zbeklarga hajviy opera va hajviy mavzudagi balet ma’qul bo‘lishini ko‘p yillar kuzatib yurgan, kuza-tishlari samara bergan. Opera janrida “Maysaranning ishi”ni yaratib, balet janrida “Nasriddinning sarguzashtlari”ni yozib qoldirib, ulkan ish qilgan. Bu baletning premyerasi, ya’ni birinchi ijrosi kompozitor vafotidan so‘ng, ko‘p yillar o‘tib, 1997-yilda namoyish etildi. Ijodkorga o‘z asarini sahnada ko‘rish nasib etmadi.

“Maysaranning ishi” operasida qadimgi zamonlarda qozi, boy va kambag‘allar o‘rtasida bo‘lib o‘tgan bir voqea aks ettirilgan.

Opera janrining talablariga to‘la javob beradigan bunday asarni hozirgi kunda ham xalqimiz sevib tomosha qiladi. O‘zbek musiqa san’ati rivojida bu asarning o‘rni va ahamiyati katta.

“Maysaranning ishi” operasini tinglab ko‘rsangiz, xuddi xalq ijodiyoti namunalariidek qulog‘ingizga yoqadi.



Sinf fonotekasidan M.Ashrafiyning “Dilorom” operasi, S.Yudakovning “Maysaraning ishi” operasidan parchalar tinglang.



QUVNOQ YOMG‘IR

Anvar Obidjon she’ri

Avaz Mansurov musiqasi

Allegretto

Naqarot.



Chak-chuk, cha-ka-chuk,

kuy - lay - di yom-g‘ir,



Tak-tuk, ta-ka-tuk,

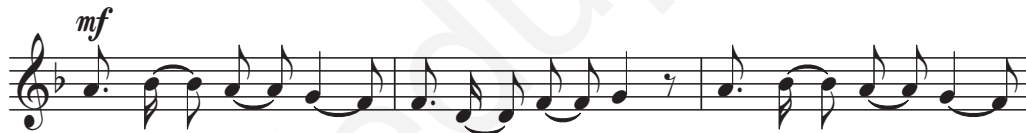
o‘y-nay-di yomg‘ir.

f Yom-g‘ir yog‘a-loq



ech-ki du-ma-loq,

Yo‘r-gak-ni ho‘l qil - di cha - qa - loq.



mf 1. Yom - g‘ir quv - noq so - zan - da - dir,

Chang-dek cha - lar



yap-roq - lar - ni.

Qa-mish - lar - dan

g‘ij-jak ya-sab,



Du-tor qil - gay bo-shoq -lar - ni.

O...

Hey!



f Chak-chuk, cha-ka-chuk,

kuy - lay - di yom-g‘ir,

Tak-tuk, ta-ka-tuk, o'y-nay-di yom-g'ir.

f
Pa - pa - ra, pa-pa -ra, Pa -pa - ra, pa-pa -ra, Pa - pa -ra,

Pa - pa - ra, pa - pa -ra, Hey!

2. Tomingizni chirmandadek
Chertar gohi "tak-tak" qilib.
Sho'x tomchilar o'yin tushgay,
Ko'lmaklarda "chak-chak" qilib.

N a q a r o t:

Chak-chuk, chaka-chuk, kuylaydi yomg'ir,
Tak-tuk, taka-tuk, o'ynaydi yomg'ir.
Yomg'ir yog'aloq, echki dumaloq,
Yo'rgakni ho'l qildi chaqaloq.

3. Uni oddiy yomg'ir demang,
Xonanda-yu sozandadir.
San'atkorni sevar hamma,
Shu bois ham arzandadir.

N a q a r o t



 **“Maysaraning ishi” operasidagi voqealar rivojini tahlil qilish.**

6-dars. BOLALAR UCHUN OPERALAR

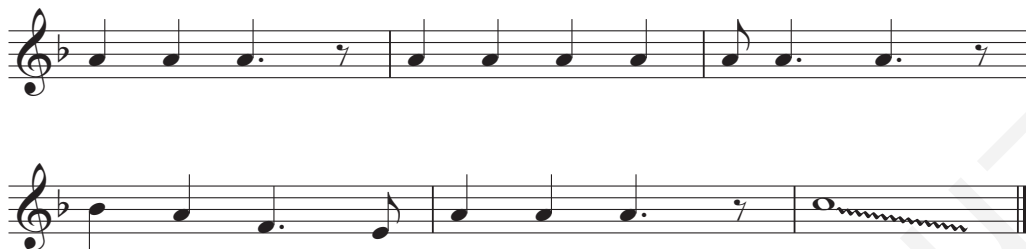
O‘zbek tilida bolalar uchun yozilgan operalar haqida biz shu chorakning avvalgi darslarida o‘qiganmiz va faqat 3 tagina “Yo-riltosh”, “Malikai ayyor”, “Hayvonlar sultoni” operalari sahna yuzini ko‘rganligi haqida bilib olganmiz. Har birimizda, “Nima uchun bolalarga operalar kam yaratilgan ekan?” – degan savol tug‘iladi, albatta. Operalar yozgan ijodkorlarga shu savol berilsa, hammalari birdek quyidagicha javob berishadi: “Bolalar operasini kattalar uchun yozgandek, iloji bo‘lsa, qiziqarli voqealarga boy, harakatlari ko‘p qiziqarli tomosha qilib yozish kerak, bu esa anchagina mashaqqatli ish...”, – deyishadi. Haqiqatan ham shunday.

Yillar o‘tib, bugungi bolalar orasidan zabardast kompozitorlar chiqib, yosh avlod uchun o‘nlab, yuzlab operalar yaratishlariga ishonamiz. Hozircha, opera yoki balet tomosha qilgani teatrda borganda nimalarni bilish lozimligini o‘rganib olishimiz kerak.

Avalambor, bunday tomoshalarga boshlanishidan 15–20 daqiqa oldinroq borish darkor. Sababi, teatr eshigidan kirib kelganingizda qo‘lingizga bo‘ladigan opera yoki baletning qisqacha mazmuni yozilgan dasturcha berishadi. Bu dasturchada asar mualliflari, sahnalashtiruvchilar va ishtirokchilar haqida ham ma‘lumotlar bo‘ladi. Tomosha boshlangungacha siz dasturchani o‘qib chiqsangiz, bo‘ladigan voqealarni oldindan bilib olib, asosan musiqa tinglab, zavq olasiz, hordiq chiqarasiz.

Og‘ir vazmin





A.MANSUROVNING “HAYVONLAR SULTONI” OPERASI

PROLOG

O‘rmon. Barcha hayvonlar to‘planishib turadigan joy. Sho‘x ohanglarda xirgoyi qilib o‘tib ketayotgan quyonchalardan so‘ng ertakchi bobo paydo bo‘ladi, u o‘rmon tabiatini madh etadi. Shu o‘rmonda yashaydigan jonzotlarni birma-bir tanishtiradi. Ular – Sher Sulton, Bo‘ri, Quyon, Ayiq, Tulki – o‘zlari haqida qo‘shiqlar aytishadi. Ertakchi bobo tonglar otib, kunlar botib bunda har kun hayot qaynashini, hech to‘ymaslar – ochko‘zlar faqat o‘lja payida yurishlarini aytadi va bir kun bo‘lib o‘tgan voqeani tomosha qilishga taklif etadi...

VOQEA

Ikki och bo‘rining jangi avjida. Tulki paydo bo‘lib, bo‘rilar talashayotgan o‘limtik kiyikni olib qochmoqchi bo‘ladi. Bo‘rilar sezib qolib tulkini haydab yuborishadi va jangni davom ettirishadi. Tulki alamkashlik qilib hayvonlar sultoni – Sher Sultonni yetaklab keladi. Sher Sulton ikkala bo‘ri arzini tinglab, ajrim qiladi. Talashganlar tarqalishib, Sher Sulton pana joyda dam olishga yotadi.

O‘ynab-quv nab quyonchalar kirib kelishadi. Ayyor tulki yana paydo bo‘ladi. Quyonlardan biri “Men botirman! Bokschiman!



Hattoki Sher Sultonni nakaut qip qo'yaman!" deb, maqtanib qoladi. Tulki paytdan foydalanib, hayvonlar sultoniga o'xshatma qilayotgan quyonni Sher Sultonga ro'para qilib qo'yadi. Quyonning botirligi puchga chiqadi. Sher Sulton o'zining yengilmasligidan, salobatidan mamnun bo'ladi...

Kutilmaganda o'rmonda to's-to'polon boshlanadi. Hamma hayvonlar o'zlarini yo'qotib qo'yishgan, ular Sher Sultonni ham

pisand qilmay qolishdi, hukmdor hayron... Hayvonlar tarqalgach, Sher Sulton panaga berkinadi. Baralla qo'shiq aytib, Odam kirib keladi. Sher Sulton ustiga to'r tashlaydi. Hayvonlar yordamida ham Sher to'rdan ozod bo'la olmaydi. U yengilganini bo'yniga olib, "Ne sharting bor!" deb so'raydi. Odam – do'stlik, tinchlik va baxtiyor hayotni taklif etadi. Hammalari do'stlikni madh etib, raqs tushishadi, qo'shiq aytishadi:

*"Do'stlik bor bo'lsin!
Tinchlik bor bo'lsin!"*

Aziz o'quvchilar!

Endi bu asarni tinglab, tomosha qilsa bo'ladi...



Sinf fonotekasidan A.Mansurovning "Hayvonlar sultoni" operasini tinglash.

7-8-dars. ZAMONAVIY KOMPOZITORLIK IJODIYOTINING MADANIY HAYOTIMIZ RIVOJIDAGI AHAMIYATI

Zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti, deganda biz butun jahon xalqlarining musiqiy rivojlanishi natijasida shakllangan turli janrlarda asarlar yaratuvchilikni tushunishimiz kerak. Opera, balet, oratoriya, kantata, simfoniya, barcha sahnaviy musiqa asarlari, xor asarlari, cholg' u asarlariga kiradigan – kvartet, sonata va kuylar, vokal asarlari bo'lmish – romans, qo'shiq kabi janrlarida asarlar yarata oladigan ijodkorlarni esa zamonaviy kompozitorlar, deb bilsak bo'ladi.

5-sinf "Musiqqa darsligi"ni o'qib chiqish jarayonida siz turli badiiy jamoalar uchun ijod qilgan va ijod qilayotgan zamonaviy kompozitorlar asarlari bilan yaqindan tanishdingiz. Barcha janrlarda yaratilgan asarlardan namunalar tingladingiz, ularning ohanglari qulog'ingizda qoldi. O'rgangan bilimlaringiz, albatta, sizga ko'mak beradi, bolaligingizda tinglangan sehrli ohanglar hayotingizda hamroh bo'ladi. Yillar o'tib, odamlar orasida o'zingizni madaniyatli, musiqa sohasida to'g'ri fikr yurita oladigan inson bo'lib yetishganingizni sezasiz. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyotining ma'naviyatimiz va madaniy rivojlanishimizdagi o'rni va ahamiyati katta ekanligiga ishonch hosil qilasiz.



ZAVQING SOCH QALDIRG' OCH

Q.Ota she'ri

N.Norxo'jayev musiqasi.

Sho'x, quvnoq



Say-ra-shing qan-day soz e-kan - san hush o - voz



Ting-lay-man qo'-shiq-day Maz-mu - ni qi - ziq - day



Qal-dirg'och Qal-dirg'och men-ga o'z di-ling och



Dil - lar - ga zav-qing soch qal - dir - g'och



Qal - dir-g'och Qal - dir-g'och men-ga o'z di - ling -ni och.

QUYOSH BILAN SUHBAT

Xurshid Qayumov she'ri

Avaz Mansurov musiqasi

Quvnoq



Bu-gun tong-da qush-lar-dan ham er- ta tur- dim,



Gul-bo-g'im - da qu-yosh bi- lan suh- bat qur - dim.



Quyosh menga: "Kuning quvnoq bo'lsin", de-di, Men quyoshga: "Nuring porloq



bo‘l-sin” de-dim. Na- na -na, na - na - na - na, na- na- na- na,



Na-na- na- na- na- na-na- na, na- na- na- na,



Na- na- na- na- na- na- na.



Na- na-na-na, na- na- na-na-na-na-na- na!



Na- na-na-na, na- na- na-na-na-na-na- na!



Na- na-na-na, na- na- na-na-na-na-na- na!

2.Ol senga deb boshim uzra nurin sochdi,
Gullarim ham nur qo‘ynida ko‘zin ochdi.
Gulbog‘imni nurda ko‘rib quv nar ko‘zim
Shuning uchun gullolaga oxshar yuzim.
Na-na-na



MAVZUNI O‘ZLASHTIRISH YUZASIDAN TESTLAR

IV chorak

1.Opera janri qachon paydo bo‘lgan?

- a) XV asr oxirida;
- b) XVI asr oxirida asr oxirida;
- c) XIV asrda.

2.Opera janri mavzusi va tiliga qarab necha turga bo‘linadi?

- a) 3 turga;
- b) 4 turga;
- c) 2 turga.

3. Italiyalik buyuk kompozitor J.Verdi nechanchi yillarda yashab ijod etgan?

- a) 1813–1901;
- b) 112–1975;
- c) 1916–1990.

4.Opera janrida ijod etgan va dunyo tan olgan kompozitorlarni ko‘rsating

- a). V.Motsart, J. Bize, P.Chaykovskiy, S.Prokofyev kabilar;
- b) V.Motsart, J. Bize, P.Chaykovskiy, N.Rimskiy-Korsakov kabilar;
- c). V.Motsart,J. Bize,P.Chaykovskiy, Mustafu Vafoiyev kabilar.

5. O‘zbek musiqasida birinchi opera qachon yaratilgan?

- a) 1930;
- b) 1939;
- c) 1935.

6. Muxtor Ashrafiy nechta opera yaratgan?

- a) 6 ta;
- b) 2ta;
- c) 4 ta.

MUNDARIJA

So‘zboshi	3
-----------------	---

I CHORAK

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRI. XOR SAN‘ATI

1-2-dars. Orkestr. Orkestr turlari haqida. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri va uning damli cholg‘ular guruhi.....	4
3-dars. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-urma va Mizrobli cholg‘ular guruhi	9
4-dars. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining torli-kamonli cholg‘ular guruhi	13
5-dars. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining zarbli cholg‘ular guruhi..	15
6-dars. Simfonik orkestr va uning torli-kamonli cholg‘ular guruhi.....	19
7-8-dars. Simfonik orkestrning yog‘och va mis damli cholg‘ular guruhi	22
9-dars. Simfonik orkestrning zarbli cholg‘ular guruhi.....	26

II CHORAK

XOR SAN‘ATI MUSIQADA VOKAL – SIMFONIK JANRLAR

1-2-dars. Xor jamoalarining tuzulishi va turlari	30
3-dars. Xor ijrosi uchun xalq qo‘shiqlarini moslashtirish.....	34
4-dars. Xalq cholg‘ulari orkestri va xor uchun O‘zbekiston komozitorlari ijodining ahamiyati	39
5-dars. Musiqada vokal-simfonik janrlar	43
6-7-dars. Qasida janri. Kantanta va oratoriyalar	43

III CHORAK

SAHNAVIY MUSIQA ASARLARI — BALET VA RAQS SAN’ATI, MUSIQALI DRAMA VA KOMEDIYA, BOLALAR UCHUN MUSIQALI ERTAK-TOMOSHALAR

1-dars. Sahnaviy musiqa asarlari.....	49
2-3-dars. Balet san’ati. O‘zbek baleti	53
4-dars. O‘zbek raqs san’ati.....	57
5-dars. O‘zbek raqs maktabi.....	62
6-dars. Musiqali drama.....	65
7-dars. Musiqali komediya	66
8-9-dars. Uzeir Hojibekovning “Arshin mol-olon” musiqali komediyasining dunyo xalqlari san’atidagi o‘rni va ahamiyati	69
10-dars. Respublika teatrlarida bolalar uchun yaratilgan musiqali ertak-tomoshalar	70

IV CHORAK

OPERA SAN’ATI VA O‘ZBEK MUSIQASIDA OPERA JANRI

1-dars. Opera san’ati.....	75
2-dars. Jahon opera san’atida J. Verdi ijodining o‘rni va ahamiyati ...	78
3-dars. V. Motsart, J. Bize, P. Chaykovskiy, N. Rimskiy-Korsakov kabi dunyo tan olgan kompozitorlarning operalari.....	79
4-dars. O‘zbek musiqasida opera janri	82
5-dars. Muxtor Ashrafiyning o‘zbek musiqasi rivojidagi o‘rni	83
Sulaymon Yudakovning “Maysaraning ishi” operasi, uning yaratilish tarixi, o‘rni va ahamiyati.....	84
6-dars. Bolalar uchun operalar.....	87
7-8-dars. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyotining madaniy rivojlanishimizdagi ahamiyati.....	90

A.MANSUROV, D.KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan 6-nashri

Muharrir *M. Abralova*
Badiiy muharrir *K. Nurmanov*
Texnik muharrir *X. Hasanova*
Musahhih *D. To'ychiyeva*
Nota muharriri *A. Abdusattorov*
Kompyuterda sahifalovchi *K. Najmiddinov*

Nashriyot litsenziya raqami AI № 290. 11.04.2016.
2020-yil 20-yanvarda bosishga ruxsat etildi. Bichimi 70x100¹/₁₆.
Kegli 18 shponli. Arial garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.
5,2 shartli bosma taboq. 5,6 nashr tabog'i.
Adadi 533762 nusxa. ___ raqamli buyurtma.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligining G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
100128. Toshkent. Labzak ko'chasi, 86.

www.gglit.uz

info@gglit.uz